ePublishing
ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Μνήμων

Τόμ. 19 (1997)

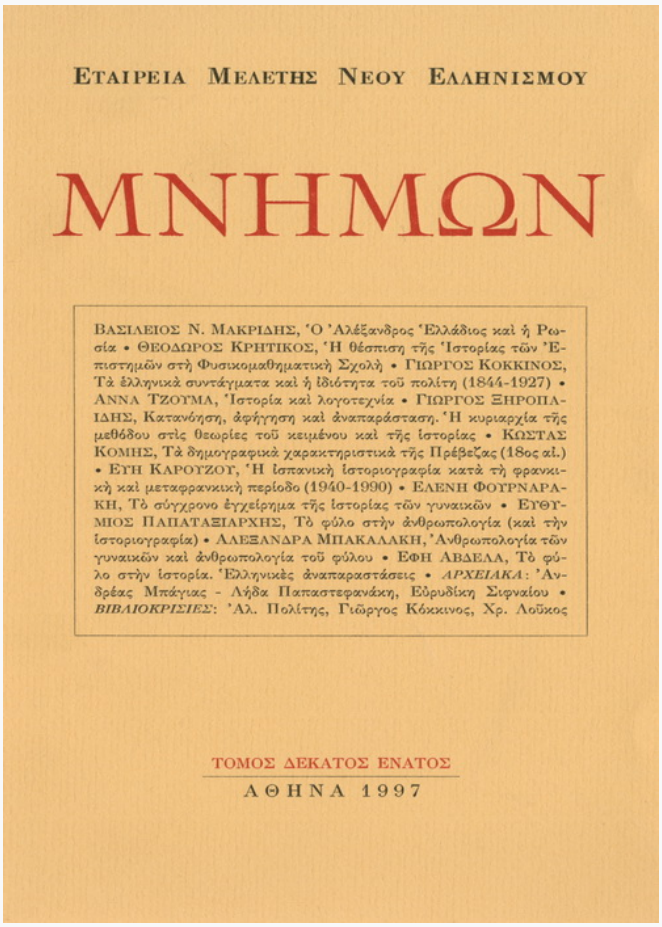
ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Ν. ΜΑΚΡΙΔΗΣ, Ὁ Ἀλέξανδρος Ἑλλάδιος καὶ ἡ Ρωσία • ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΡΗΤΙΚΟΣ, Ἡ θέσπιση τῆς Ἱστορίας τῶν Ἐπιστημῶν στὴ Φυσικομαθηματικὴ Σχολὴ • ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΚΚΙΝΟΣ, Τὰ ἑλληνικὰ συντάγματα καὶ ἡ ἰδιότητα τοῦ πολίτη (1844-1927) • ΑΝΝΑ ΤΖΟΥΜΑ, Ἱστορία καὶ λογοτεχνία • ΓΙΩΡΓΟΣ ΞΗΡΟΠΑΙΔΗΣ, Κατανόηση, ἀφήγηση καὶ ἀναπαράσταση. Ἡ κυριαρχία τῆς μεθόδου στὶς θεωρίες τοῦ κειμένου καὶ τῆς ἱστορίας • ΚΩΣΤΑΣ ΚΟΜΗΣ, Τὰ δημογραφικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Πρέβεζας (18ος αἰ.) • ΕΥΗ ΚΑΡΟΥΖΟΥ, Ἡ ἱσπανικὴ ἱστοριογραφία κατὰ τὴ φρανκικὴ καὶ μεταφρανκικὴ περίοδο (1940-1990) • ΕΛΕΝΗ ΦΟΥΡΝΑΡΑΚΗ, Τὸ σύγχρονο ἐγχείρημα τῆς ἱστορίας τῶν γυναικῶν • ΕΥΘΥΜΙΟΣ ΠΑΠΑΤΑΞΙΑΡΧΗΣ, Τὸ φύλο στὴν ἀνθρωπολογία (καὶ τὴν ἱστοριογραφία) • ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΜΠΑΚΑΛΑΚΗ, Ἀνθρωπολογία τῶν γυναικῶν καὶ ἀνθρωπολογία τοῦ φύλου • ΕΦΗ ΑΒΔΕΛΑ, Τὸ φύλο στὴν ἱστορία. Ἑλληνικὲς ἀναπαραστάσεις • *ΑΡΧΕΙΑΚΑ*: Ἀνδρέας Μπάγιας - Λήδα Παπαστεφανάκη, Εὐρυδίκη Σιφναίου • *ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ*: Ἀλ. Πολίτης, Γιῶργος Κόκκινος, Χρ. Λοῦκος

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

ΑΘΗΝΑ 1997

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΑΙ ΝΕΑ ΓΝΩΣΤΙΚΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ. Η ΘΕΣΠΙΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΦΥΣΙΚΟΜΑΘΗΜΑΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΡΗΤΙΚΟΣ

doi: 10.12681/mnimon.288

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΡΗΤΙΚΟΣ Θ. (1997). ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΑΙ ΝΕΑ ΓΝΩΣΤΙΚΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ. Η ΘΕΣΠΙΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΦΥΣΙΚΟΜΑΘΗΜΑΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ. *Μνήμων*, *19*, 41–71. https://doi.org/10.12681/mnimon.288

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΡΗΤΙΚΟΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΑΙ ΝΕΑ ΓΝΩΣΤΙΚΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ
Η ΘΕΣΠΙΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΦΥΣΙΚΟΜΑΘΗΜΑΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

«Αυτός ο όρος "έρευνα" εσήμαινε κατ' εξοχήν τας πειραματικάς εργασίας των θετικών επιστημών. Διά τούτο δ' ακριβώς η πρωτοβουλία μου δια μίαν ειδικήν διερεύνησιν των αρχαίων επιστημονικών γνώσεων ήτο ως μία τις αντινομία μέσα εις την απόλυτον φυσιοκρατίαν, ήτις διεκυβέρνα την νέαν πνευματικήν κίνησιν και εις τας θεωρητικάς ακόμη και τας ηθικάς επιστήμας».

Μιχαήλ Στεφανίδης, *Αυτοκριτική του έργου μου*

«Αλήθεια, όταν εκλέγεται ακαδημαϊκός ένας λογοτέχνης, οι εφημερίδες χαλούν τον κόσμο», σχολιάζει στην εφημερίδα *Αθηναϊκά Νέα* ο Γρηγόριος Ξενόπουλος, στις 27 Νοεμβρίου του 1938. «Βιογραφικά άρθρα, κριτικές, σχόλια, εικόνες και συγχαρητήρια στην Ακαδημία για την τιμή που έκαμε... στον εαυτό της», συνεχίζει. «Έτσι έγινε κατά σειρά με τον Καμπούρογλου —τον πρώτο που ψηφίσθηκε ύστερ' από εκείνους που είχαν διορισθή απ' ευθείας— με τον Νιρβάνα, με μένα, με τον Μελά, και τελευταία με τον Παπαντωνίου. Όταν όμως εκλέγεται επιστήμονας, οι εφημερίδες περιορίζουνται στην είδηση ή γράφουν ελάχιστα. Έτσι, σ' αυτό το διάστημα, έγιναν ακαδημαϊκοί επιστήμονες της περιωπής του Μπαλάνου, του Γερουλάνου, του Δοντά, του Κούζη, του Σεφεριάδη, του Τριανταφυλλοπούλου, του Βαρβαρέσου, χωρίς να γίνη κι' ο ανάλογος, ο δίκαιος αν θέλετε, θόρυβος»[1].

Εκτός από μια σειρά σημαντικών, αν και παραμελημένων μέχρι στιγμής, ερευνητικών θεμάτων που θίγονται από το παραπάνω σχόλιο του Ξενόπουλου, όπως είναι παραδείγματος χάρη η δημόσια εικόνα της (εγχώριας και μη) επιστήμης μέσω του Τύπου, η οριοθέτηση και οι σχέσεις ανάμεσα στις δύο κουλ-

---

Το κείμενο αποτελεί διάλεξη που έδωσε ο συγγραφέας στην Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού στις 16 Οκτωβρίου 1996.

1. Από την εφημερίδα *Αθηναϊκά Νέα* της 27/11/1938, παρατίθεται στο Μιχαήλ Κ. Στεφανίδου, «Το έργο μου και η κριτική», ανάτυπον εκ της *Γενικής Ιστορίας των Επιστημών*, Αθήναι 1959, σ. ξα'.

τούρες (τα γράμματα και τις επιστήμες) στην Ελλάδα του μεσοπολέμου, αλλά και ζητήματα που συνδέονται άμεσα με την ιστορία της Ακαδημίας Αθηνών, τίθεται προφανώς και ένα άλλο, πιο άμεσο ερώτημα: Τί είναι αυτό που κάνει τον Ξενόπουλο, ο οποίος μάλιστα απολογείται γιατί δεν έγραψε, ο ίδιος τουλάχιστον, ένα άρθρο σχετικά με την επιστήμη, επικαλούμενος το προνόμιο της (αν)αρμοδιότητας του (μη) ειδικού («Απλούστατα, γιατί δεν ήμουν ειδικός και τίποτα δεν θα μπορούσα να πω με κύρος για έναν επιστήμονα»[2]), τί είναι λοιπόν αυτό που κάνει τον Ξενόπουλο να ασχοληθεί στο παραπάνω φύλλο με την ανάδειξη του Μιχαήλ Στεφανίδη, καθηγητή ήδη της Ιστορίας των Φυσικών Επιστημών στο αθηναϊκό Πανεπιστήμιο, σε τακτικό μέλος της Ακαδημίας Αθηνών;

Η απάντηση που μας δίνει ο ίδιος ο Ξενόπουλος, στα νεανικά ενδιαφέροντα του οποίου βρίσκουμε και την επιλογή για σπουδές στα μαθηματικά, τα οποία τα θεωρούσε «παρεξηγημένα», ενώ εκτιμούσε συγχρόνως ότι «ένα σωστό μυαλό δεν μπορεί παρά να καταλαβαίνει τα μαθηματικά και να τα αγαπάει»[3], είναι κάτι παραπάνω από διαφωτιστική: «Α, με τον νέο ακαδημαϊκό συμβαίνει κάτι άλλο. Είνε επιστήμονας, και σπουδαίος, είνε όμως και λίγο —ή να πω καλλίτερα πολύ— δικός μας». Γιατί ο Μ. Στεφανίδης είναι και λογοτέχνης, σπεύδει να υπογραμμίσει ο γνωστός αρθρογράφος, που δεν παραλείπει να μας πληροφορήσει συγχρόνως και για την επικρατούσα αντίληψη σχετικά με την ιστορία των φυσικών επιστημών, «που είνε σχεδόν φιλολογία», αφού «οι πηγές δεν είνε παρ' αρχαίοι συγγραφείς, φιλόσοφοι, ιατροί, επιστήμονες —αρχαία κείμενα»[4]. Ανάμεσα λοιπόν από τις δύο κουλτούρες, τα φιλολογικο/λογοτεχνικά ενδιαφέροντα δηλαδή και τις επιστήμες της φύσης, ο Μιχαήλ Στεφανίδης φέρεται να γεφυρώνει το μεταξύ τους χάσμα, μέσω ενός γνωστικού πεδίου, το οποίο είχε ήδη αρχίσει να συγκροτείται διεθνώς και να αποκτά τους φανατικούς οπαδούς του: πρόκειται για την ιστορία των φυσικών επιστημών.

Εκτός όμως από την ανάλυση του πολυσέλιδου συγγραφικού του έργου,

---

2. *Ό.π.*

3. Ο Παύλος Νιρβάνας στα *Φιλολογικά Απομνημονεύματα* σημειώνει τη διαφορά της άποψής του για το θέμα αυτό με τον Ξενόπουλο: «Εκείνος σπούδαζε μαθηματικά, εγώ γιατρός. Εκείνος έπρεπε να είναι σήμερα ένας καθηγητής Γυμνασίου ή και του Πανεπιστημίου. Αγαπούσε τόσο πολύ την επιστήμη του και την είχε εκλέξει μοναχός του. — Πώς μπορείς, καημένε Γρηγόρη, και χωνεύεις τα μαθηματικά; του είχα πει κάποτε στα Προπύλαια του Πανεπιστημίου. Εγώ δεν έβλεπα τη στιγμή να φύγω από το Γυμνάσιο, για να γλιτώσω απ' αυτόν τον εφιάλτη. Κ' εσύ... —Έχεις λάθος... μου είχε απαντήσει. Έχεις παρεξηγήσει κ' εσύ τα μαθηματικά, όπως οι περισσότεροι. Ένα σωστό μυαλό δεν μπορεί παρά να καταλαβαίνει τα μαθηματικά και να τα αγαπάει». Βλ. Παύλος Νιρβάνας, *Φιλολογικά Απομνημονεύματα*, Οδυσσέας, Αθήνα 1988, σ. 189-190.

4. Μιχαήλ Κ. Στεφανίδου, «Το έργον μου και η κριτική», *ό.π.*, σ. ξα'.

το οποίο γνώρισε από νωρίς μια ευρύτερη ευνοϊκή υποδοχή, και οπωσδήποτε συνιστά καθ' εαυτό ιδιαίτερο ερευνητικό αντικείμενο, οφείλουμε να αναρωτηθούμε και για τη σχετικά πρώιμη θέσπιση της γνωστικής περιοχής, που σχεδόν ταυτίστηκε με το διανοητικό προφίλ του «φυσικοφιλολόγου» Μ. Στεφανίδη, της ιστορίας δηλαδή των φυσικών επιστημών, από το αθηναϊκό Πανεπιστήμιο, και μάλιστα από τη Φυσικομαθηματική του Σχολή. Χρήσιμο είναι στο σημείο αυτό να υπενθυμίσουμε ότι η υποδοχή των ιστοριογραφικών ενδιαφερόντων του Μιχαήλ Στεφανίδη από την αθηναϊκή Φυσικομαθηματική Σχολή παρατηρείται έξι χρόνια μετά τη θεσμική της αυτονόμηση από τη Φιλοσοφική Σχολή, στην οποία υπάγονταν σε όλη τη διάρκεια του δέκατου ένατου αιώνα μέχρι το 1904 οι φυσικές και οι μαθηματικές επιστήμες[5].

Με δεδομένη την αδύναμη διανοητική και πολιτιστική αυτονόμηση του επιστημονικού φαινομένου στην Ελλάδα της περιόδου, για να κατανοήσουμε τη συγκεκριμένη στάση και τις επιλογές των διακεκριμένων μελών της πανεπιστημιακής κοινότητας των Αθηνών, οφείλουμε οπωσδήποτε να ανατρέξουμε στην πολλαπλή άμεση και έμμεση αλληλεπίδραση του πανεπιστημιακού θεσμού με το ευρύτερο πολιτιστικό και κοινωνικό περιβάλλον. Πρόκειται βεβαίως για αλληλεπίδραση που, όσο και αν θεωρείται αυτονόητη, δεν έχει εν τούτοις επισταμένα διερευνηθεί. Ωστόσο, δεν φαίνεται αρκετά πειστικό το επιχείρημα που υποστηρίζει την καθοριστικής σημασίας εξάρτηση της γνωσιολογικής δυναμικής του πανεπιστημιακού θεσμού, άλλοτε από τον πολιτιστικό και κοινωνικό περίγυρο, άλλοτε από την Πολιτεία, άλλοτε και από τα δύο, στο βαθμό που αφήνει αδιευκρίνιστη την ιδιαίτερη υφή της εξάρτησης αυτής και λειτουργεί κατ' αυτό τον τρόπο αναγωγικά, εκμηδενίζοντας δηλαδή ή επισκιάζοντας κατά περίπτωση τη δράση των ιστορικών υποκειμένων, που είναι υπεύθυνα για την παραγωγή, αναπαραγωγή, αλλά και διάδοση της ειδικής γνώσης.

Η πρώιμη θέσπιση της ιστορίας των επιστημών από την αθηναϊκή Φυσικομαθηματική Σχολή οπωσδήποτε σχετίζεται με το είδος της γνωσιολογικής επιστημονικής συνέχειας με την αρχαιότητα, που αντιλαμβάνονται οι έλληνες θετικοί επιστήμονες των αρχών του εικοστού αιώνα[6]. Πιο συγκεκριμένα, το πρόγραμμα της ιστορίας των επιστημών που συλλαμβάνει ο Μιχαήλ Στεφανίδης αποτυπώνει με τον πιο συστηματικό τρόπο ένα είδος επινοημένης επιστημονικής παράδοσης, σύμφωνα με την οποία σχεδόν αποκλείονται οι διανοητικοί

---

5. Βλ. Θεόδωρος Κρητικός, *Η πρόσληψη της επιστημονικής σκέψης στην Ελλάδα: Η Φυσική μέσα από πρόσωπα, θεσμούς και ιδέες (1900-1930)*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1995, σ. 24-49.

6. Βλ. Θεόδωρος Κρητικός, «Το ζήτημα της εθνικής επιστημονικής παράδοσης και οι έλληνες θετικοί επιστήμονες των αρχών του 20ού αιώνα», *Τα Ιστορικά* 22 (1995), σ. 119-140.

καρποί των Νέων Χρόνων, προκειμένου στην Ελλάδα η ιστορία των αρχαίων γνώσεων «να χρησιμεύση ως μία γενική εισαγωγή εις την διδασκαλίαν της συγχρόνου επιστήμης»[7]. Καθώς λοιπόν διαφαίνεται ένα διανοητικό και πολιτιστικό μοτίβο, που εμπνέει τη σκέψη και τις σχετικές πρακτικές των ελλήνων επιστημόνων, και το οποίο απ' ό,τι φαίνεται μας παραπέμπει σε συγκεκριμένο πολιτικό και πολιτιστικό κοσμοείδωλο, καθίσταται προφανές και το ενδιαφέρον να διερευνήσουμε αναλυτικότερα την πρώιμη θέσπιση της ιστορίας των φυσικών επιστημών, ως συγκεκριμένης γνωσιολογικής καινοτομίας στο αθηναϊκό Πανεπιστήμιο. Έχουμε κατ' αυτό τον τρόπο μια καλή ευκαιρία να παρακολουθήσουμε από κοντά, βήμα προς βήμα, τους τρόπους με τους οποίους ιδιαίτερες επιστημονικές ιδέες, που στην περίπτωσή μας δεν δυσκολεύονται να εξασφαλίσουν ευρύτερο διανοητικό κύρος, αναζητούν την εκπαιδευτική και παιδευτική τους θέσπιση, μέσω των σχετικών πρακτικών που αναπτύσσονται από τα μέλη μιας ολιγομελούς επιστημονικής κοινότητας. Χωρίς να επικεντρώνουμε την προσοχή μας στην ατομική και συλλογική δράση των υποκειμένων που αποφασίζουν για την εκπαιδευτική και παιδευτική θέσπιση των ειδικών γνώσεων, δεν είναι εν τέλει δυνατόν να κατανοήσουμε και τους τρόπους με τους οποίους ο πολιτιστικός και κοινωνικός περίγυρος αλληλεπιδρά με μια ολιγομελή κοινότητα ειδικών της γνώσης, μέσω ιδεών που φέρονται κάποια στιγμή να επικρατούν ευρύτερα.

Ας πάρουμε όμως τα πράγματα με τη σειρά, και ας αναρωτηθούμε κατ' αρχήν για τις γενικότερες συνθήκες και τις δυνατότητες θέσπισης μιας νέας γνωστικής περιοχής στο αθηναϊκό Πανεπιστήμιο, και ιδιαίτερα στη Φυσικομαθηματική του Σχολή. Τί θα εννοούμε όμως όταν αναφερόμαστε σε *συνθήκες* και *δυνατότητες θέσπισης* των ειδικών γνώσεων; Αν λάβουμε υπ' όψη μας ότι για την παραγωγή της ειδικής γνώσης προϋποτίθενται κατ' αρχήν ευνοϊκές συνθήκες για τη δημιουργία και καθιέρωση κατάλληλων ρόλων, που φέρνουν σε άμεση επαφή την εσωτερική διάρθρωση του τυπικά και άτυπα διαμορφωμένου (και συνεχώς διαμορφούμενου) επιστημονικού πεδίου με συγκεκριμένα ερευνητικά αντικείμενα, το να αναρωτιόμαστε για την ιστορική τύχη συγκεκριμένων γνώσεων ισοδυναμεί εν πολλοίς με το να αναρωτιόμαστε για το τί κάνουν, πώς κάνουν και γιατί κάνουν αυτά που κάνουν οι εκάστοτε ειδικοί. Αναζητώντας λοιπόν τους ιδιαίτερους εκείνους τρόπους, με τους οποίους συγκροτείται ιστορικά και διαμορφώνεται το ειδικό αυτό πεδίο που χαρακτηρίζεται ως επιστημονικό, δεν έχουμε παρά να ξεκινήσουμε διερευνώντας τόσο τη διαδικασία της δημιουργίας των διακεκριμένων τυπικών και άτυπων θέσεων στο εσωτερικό του πεδίου, όσο και τις συνακόλουθες πρακτικές των ιστορικών μας υποκειμένων,

7. Μιχάήλ Κ. Στεφανίδης, *Εισαγωγή εις την Ιστορίαν των Φυσικών Επιστημών*, Αθήναι 1938, σ. δ'-ε'.

που συνδέονται άμεσα και έμμεσα με την κατάληψη, αλλά και τη διατήρηση των θέσεων αυτών.

Έτσι, σχετικά με την ιστορική διαμόρφωση του νεοσύστατου επιστημονικού πεδίου στη μετεπαναστατική Ελλάδα του δέκατου ένατου αιώνα, μπορούμε κατ' αρχήν να επισημάνουμε με συνοπτικό τρόπο την ακόλουθη ιδιοσυστασία. Από τις απαρχές του πανεπιστημιακού βίου, με δεδομένο τον περιορισμένο αριθμό των διδασκόντων, οι οποίοι όφειλαν να καλύψουν εκπαιδευτικά τους βασικότερους γνωστικούς κλάδους, η ταύτιση που παρατηρείται καθενός υπό διδασκαλία γνωστικού αντικειμένου, ως έδρας, με τον διδάσκοντα καθηγητή είναι μάλλον αναμενόμενη. Ακόμα και το 1893 η εν λόγω ταύτιση εμφανίζεται και νομοθετικά θεσπισμένη, αφού «πάσα έδρα έχει ένα τακτικόν καθηγητήν, όστις άμα τη συμπληρώσει του εβδομηκοστού πέμπτου έτους της ηλικίας αποχωρεί της έδρας λαμβάνων τον τίτλον του επιτίμου»[8]. Έτσι, δεν είναι καθόλου παράξενο που ένα γνωστικό αντικείμενο συνήθως παρέπεμπε κατευθείαν σε συγκεκριμένο πρόσωπο, το οποίο, με τη σειρά του, πολύ δύσκολα αναγνώριζε σε κάποιον άλλον το δικαίωμα της διανοητικής ενασχόλησης με το εν λόγω αντικείμενο. Συγκεκριμένες γνωστικές περιοχές λοιπόν ταυτίστηκαν με συγκεκριμένα πρόσωπα και απέκτησαν με τον τρόπο αυτό έναν προσωπικό και οιονεί ιδιοκτησιακό χαρακτήρα. Αν λάβουμε μάλιστα υπ' όψη μας ότι ο ιδιοκτησιακός αυτός χαρακτήρας κατά κάποιον τρόπο διαμόρφωνε συμβολικά και το παίγνιο κατά τη διεκδίκηση διανοητικού κύρους, μηχανισμός ιδιαίτερης σημασίας που οπωσδήποτε δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής μας, τότε δεν είναι δύσκολο να συλλάβουμε και να κατανοήσουμε τις περισσότερες από τις εμμονές για επιστημονικοφανείς χαρακτηρισμούς, που παρατηρήθηκαν κυρίως κατά τις αρχές του εικοστού αιώνα, όταν ακριβώς εντάθηκε και η πολεμική ρητορική που πλαισίωνε διαμάχες προσωπικού χαρακτήρα[9].

Το καθεστώς αυτό, το οποίο ας μη ξεχνάμε ότι κάθε άλλο παρά αναπτύσσεται σε περιβάλλον επιστημονικής ή πανεπιστημιακής παράδοσης, είναι προ-

---

8. Άρθρο 9 του Νόμου ΒΡΠ' «Περί των εδρών και των μαθημάτων του Εθνικού Πανεπιστημίου», βλ. *Νόμοι και Διατάγματα περί του Εθνικού Πανεπιστημίου (από του έτους 1886-1895)*, εκδιδόμενα επί της πρυτανείας Αν. Διομήδους Κυριακού, εν Αθήναις, τυπ. Ανέστη Κωνσταντινίδου, 1896, σ. 4. Οι νομοθετικές ρυθμίσεις διαδέχονται φυσικά η μια την άλλη, χωρίς να ανταποκρίνονται πάντοτε στα κατά καιρούς γνωσιολογικά αιτούμενα.

9. Γενικότερα για την επάνδρωση του αθηναϊκού Πανεπιστημίου βλ. Κώστας Λάππας, «Το διδακτικό προσωπικό του Πανεπιστημίου Αθηνών τον ιθ' αιώνα», καθώς και Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου «Οι ενδοπανεπιστημιακές ισορροπίες και η ανατροπή τους (1910-1926)» στα Πρακτικά του διεθνούς συμποσίου *Πανεπιστήμιο Ιδεολογία και Παιδεία: ιστορική διάσταση και προοπτικές*, τ. Α', Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1989, σ. 137-147 και 215-222 αντίστοιχα. Ειδικότερα για τις προϋούσες επιστημονικοφανείς διαμάχες των θετικών επιστημόνων βλ. Κρητικός, *Η πρόσληψη της επιστημονικής σκέψης στην Ελλάδα'*.., ό.π., σ. 101-108.

φανές ότι αφορούσε άμεσα την πιθανότητα, αλλά και τη δυνατότητα θέσπισης ενός καινούργιου γνωστικού αντικειμένου. Καθώς η πρόσκτηση, αλλά και η διατήρηση της διανοητικής και της συναφούς επαγγελματικής ταυτότητας όφειλε να διέλθει μέσα από ένα είδος υποκειμενικών συγκρούσεων, κατά το οποίο διακυβεύονταν προσωπικό κύρος, τόσο σε φανταστικό, όσο και σε πραγματικό επίπεδο, καθίσταται προφανές γιατί σε πολλές περιπτώσεις ευνοήθηκε η υποκατάσταση της επιστημονικής διαμάχης με μια διαμάχη σχετικά απλοϊκών και κυρίως έντονα απλοποιημένων ιδεών. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, πώς ήταν δυνατόν να αναπτυχθεί συνείδηση επιστημονικής πρωτοπορίας και να ευδοκιμήσει το κατάλληλο διανοητικό κλίμα για την επινόηση, την οικοδόμηση, την υποδοχή και κυρίως τη θέσπιση του καινούργιου;

Ωστόσο, για την ιστορία των φυσικών επιστημών φαίνεται πως οι ασφαλιστικές δικλείδες δεν ήταν καθόλου δύσκολο να παραβιασθούν. Η υποψηφιότητα του Μιχαήλ Στεφανίδη το 1910 για τη βαθμίδα του υφηγητή, με γνωστικό αντικείμενο την ιστορία της χημείας, συνιστά την πρώτη υποψηφιότητα διδασκαλίας στον χώρο των επιστημών με εντελώς καινοτόμο γνωστικό αντικείμενο. Και βεβαίως είναι χρήσιμο να παρατηρήσουμε στο σημείο αυτό ότι η εν λόγω υποψηφιότητα του έλληνα επιστήμονα, ο οποίος μέχρι τότε δίδασκε στο γυμνάσιο της Μυτιλήνης, συνιστά καινοτομία όχι μόνο για τα εγχώρια, αλλά κατά κάποιον τρόπο και ώς ένα βαθμό και για τα διεθνή δεδομένα της εποχής. Το γεγονός ότι για την υποψηφιότητα του Στεφανίδη και της ιστορίας των επιστημών προσφέρονταν κατ' αρχήν η υφηγητική βαθμίδα, η χαμηλότερη δηλαδή ακαδημαϊκή βαθμίδα, κάθε άλλο παρά μειώνει το ενδιαφέρον για τη μελέτη της. Αρκεί να επισημάνουμε, ότι η βαθμίδα αυτή είναι ουσιαστικά η μόνη για την οποία η υποψηφιότητα δεν εξαρτώνταν από την πρωτοβουλία του Υπουργείου για απ' ευθείας διορισμό ενός διδάσκοντα ή «αναπλήρωσιν χηρευούσης έδρας», οπότε οι βαθμοί ελευθερίας, τόσο ως προς τον χρόνο υποβολής της υποψηφιότητας, όσο και ως προς την επιλογή του γνωστικού αντικειμένου, ήταν πολύ περισσότεροι, ενώ από την άλλη μεριά η αρμοδιότητα της τελικής επιλογής ανήκε σχεδόν αποκλειστικά στη Σχολή. Βεβαίως η ακαδημαϊκή εξέλιξη ενός υφηγητή κάθε άλλο παρά ήταν πάντα δεδομένη. Δεν είναι σχετικά λίγες οι περιπτώσεις υφηγητών, οι οποίοι δεν ανέβηκαν ποτέ την ακαδημαϊκή κλίμακα, παρ' όλο το σχετικό ενδιαφέρον που επέδειξαν. Οι συζητήσεις όμως που καταγράφηκαν στη Σχολή για την αποδοχή ή την απόρριψη ενός υποψηφίου υφηγητή εξακολουθούν να παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, τόσο για τα γενικότερα κριτήρια έγκρισης ενός νέου υποψηφίου διδάσκοντα, όσο και κυρίως για τις εκάστοτε αντιλήψεις που πλαισίωναν το υπό διδασκαλία νέο ή καθιερωμένο γνωστικό αντικείμενο[10].

10. Οι επισημάνσεις του Κώστα Λάππα για τον θεσμό της υφηγεσίας παρουσιάζουν

Η στάση του πανεπιστημιακού θεσμού στην υποψηφιότητα του Μιχαήλ Στεφανίδη, στο πρόσωπο του οποίου το εκλεκτορικό σώμα των ειδικών αποφάσιζε ουσιαστικά για την υποψηφιότητα θέσπισης της ιστορίας των φυσικών επιστημών, καταγράφεται στα πρακτικά της Φυσικομαθηματικής Σχολής κατά τις συνεδριάσεις της 12ης Ιανουαρίου 1910, της 10ης Ιουνίου 1919, της 23ης Φεβρουαρίου 1924 και της 1ης Μαρτίου 1924. Τον Ιανουάριο του 1910 κρίνεται η υποψηφιότητα του Στεφανίδη για τη βαθμίδα του υφηγητή με γνωστικό αντικείμενο την ιστορία της χημείας, τον Ιούνιο του 1919, «ανανεωθείσης της θητείας του, κατά τον νέον νόμον»[11], κρίνεται η υποψηφιότητα του για την ίδια βαθμίδα και με το ίδιο γνωστικό αντικείμενο, ενώ το 1924 κρίνεται η υποψηφιότητά του για την έκτακτο αυτοτελή έδρα με αντικείμενο την ιστορία των φυσικών επιστημών.

Οι συνεδρίες αυτές αντιστοιχούν βεβαίως σε εντελώς διαφορετικές στιγμές της ιστορικής εξέλιξης του αθηναϊκού πανεπιστημιακού θεσμού, αλλά και της ομολογουμένως εκρηκτικής παρουσίας της φυσικής επιστήμης στη διεθνή επιστημονική σκηνή. Μπορούμε όμως να παρατηρήσουμε ότι και οι τρεις δοκιμασίες μοιράζονται κάποια κοινά χαρακτηριστικά, ενώ είναι συγχρόνως εμφανείς και κάποιες σημαντικές διαφορές. Πιο συγκεκριμένα, εντοπίζονται τρεις χαρακτηριστικές στάσεις του εκλεκτορικού σώματος απέναντι στην υποψηφιότητα του νέου γνωστικού αντικειμένου: Πρόκειται για μία στάση ορθολογικής κριτικής στο συγγραφικό έργο του υποψηφίου, στάση που παρατηρείται το 1910 και το 1919, για μία αντιπαράθεση ως προς την οριοθέτηση χρονολογικά της υπό θέσπιση ιστορίας των επιστημών, που κυριαρχεί στις συζητήσεις του 1924, και φυσικά, με δεδομένη την τελική ομόφωνη ψήφιση, για μία στάση αποδοχής και υποστήριξης του γνωστικού αντικειμένου γενικά, και του συγκεκριμένου υποψηφίου ειδικότερα.

Ας παρακολουθήσουμε όμως αναλυτικά κάθε μία από τις βασικές αυτές στάσεις του εκλεκτορικού σώματος απέναντι στην υποψηφιότητα, προκειμένου

εξαιρετικό ενδιαφέρον για το ζήτημα της πανεπιστημιακής θέσπισης καινούργιων γνωστικών αντικειμένων. «Είναι φανερός ο φόβος των πανεπιστημιακών αρχών μπροστά στο καινούριο και άγνωστο που αντιπροσώπευε ο θεσμός της υφηγεσίας και η προσπάθειά τους να διαφυλάξουν τις κατεστημένες σχέσεις και ισορροπίες του ιδρύματος», σημειώνει εύστοχα ο Λάππας, για να καταλήξει ότι εν τέλει το πρόβλημα των διδάκτρων καθώς «και άλλοι λειτουργικοί περιορισμοί δυσχέραναν την ενσωμάτωση των υφηγητών στο Πανεπιστήμιο και ανάγκασαν αρκετούς απ' αυτούς να το εγκαταλείψουν», βλ. Λάππας, *ό.π.*, σ. 142, 143, καθώς και Κ. Λάππας, «Το ζήτημα των διδάκτρων στο Πανεπιστήμιο Αθηνών κατά το 19ο αιώνα», *Προσεγγίσεις στις νοοτροπίες των βαλκανικών λαών, 15ος-20ός αι.*, Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1988, σ. 131-152.

11. Μιχαήλ Κ. Στεφανίδου, *Ιστορία της Φυσικομαθηματικής Σχολής*, τχ. Β', εν Αθήναις, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1952, σ. 62.

να κατανοήσουμε τον ρόλο της παρατηρούμενης ορθολογικής κριτικής, τα αίτια, την ένταση και τη λύση της παρατηρούμενης αντιπαράθεσης, καθώς και την προκύπτουσα τελική αποδοχή της υπό θέσπιση γνωστικής καινοτομίας.

Και ας ξεκινήσουμε με την παρατηρούμενη ορθολογική κριτική, η οποία μάλιστα διατυπώνεται από τον βασικό εισηγητή της υποψηφιότητας, τον καθηγητή της Χημείας Κωνσταντίνο Ζέγγελη. Η κριτική του καθηγητή Ζέγγελη στο συγγραφικό έργο του Μιχαήλ Στεφανίδη το 1910, η οποία ας σημειώσουμε ότι επαναλαμβάνεται αυτούσια το 1919, εστιάζεται σε τέσσερα κυρίως σημεία: Πρόκειται α) για τον επιστημονικό χαρακτήρα της μεταλλουργικής, τον οποίο ο καθηγητής θεωρεί ότι ο υποψήφιος προβάλλει καταχρηστικά στο παρελθόν, β) για την εικόνα των ιστορικών αντιλήψεων και μεθόδων που αναπτύσσει ο συγγραφέας, όσον αφορά τις χημικές πρακτικές, για το ενιαίο της οποίας ο εισηγητής διατηρεί σοβαρές επιφυλάξεις, γ) για την ιστορική ετυμολογία του όρου «χημεία», τον οποίο ο υποψήφιος χρησιμοποιεί με ύψιλον, ενώ ο καθηγητής επιμένει στο ήτα, και δ) για τη χρησιμοποιούμενη από τον συγγραφέα περιοδολόγηση της ιστορικής εξέλιξης της χημικής επιστήμης, την οποία ο εισηγητής «ουδόλως ευρίσκει επιτυχή»[12].

Η ορθολογική κριτική του καθηγητή Ζέγγελη «επί του συνόλου της διατριβής ταύτης» συνοψίζεται με εξαιρετικά ανάγλυφο τρόπο από τον ίδιο, ως εξής: «Εν τη ιστορική εξελίξει της Χημείας υπό του συγγραφέως υπολανθάνει ο ενδόμυχος πατριωτικός αυτού πόθος όπως αποδείξη την καταγωγήν της Χημείας ελληνικήν, ού ένεκα [τα] συμπεράσματα αυτού όσον αφορά την τε γένεσιν της επιστήμης ταύτης και την παραγωγήν της λέξεως χημείας, δεν προκύπτουν αβιάστως εκ των φερομένων υπό αυτού επιχειρημάτων». Θεωρώντας μάλιστα τη σαφήνεια ως «πρώτιστον προσόν» «συγγραφέως ασχολουμένου περί τας θετικάς επιστήμας», ο καθηγητής Ζέγγελης, ο οποίος στο σημείο αυτό κατατάσσει τον Στεφανίδη, άρα και την ιστορία των επιστημών στις θετικές επιστήμες, δεν παραλείπει να επισημάνει και κάποιαν «δυσφορίαν», την οποία «εμπνέει εις τον αναγνώστην το υπερβαλλόντως δύσκολον του ύφους και της φράσεως, αποτελούν σοβαρόν μειονέκτημα του έργου και εν γένει διδασκάλου θετικής επιστήμης». «Καθ' όλον το βιβλίον», διευκρινίζει στην κριτική του ο εισηγητής, «ο συγγραφεύς φαίνεται διατελών υπό την επήρειαν βυζαντινού ίσως περιβάλλοντος και της μακράς εντρυφής εις πλήρη συμβολισμού και μυστικισμού αλχημιστικά κείμενα, ούτως ώστε ενίοτε η ιδία αυτού πολυσύνθετος φρασεολογία ουδόλως υπολείπεται της εκείνων»[13].

Έχουμε λοιπόν να κάνουμε με μία ορθολογική κριτική στο συγγραφικό

12. Βλ. Πρακτικά Φυσικομαθηματικής Σχολής, Συνεδρία της 12ης Ιανουαρίου 1910, καθώς και της 10ης Ιουνίου 1919.

13. Ό.π.

έργο του υποψηφίου, η οποία διατυπώνεται από τον εισηγητή «εν τη πεποιθήσει ότι λαμβάνων ούτος ταύτας υπ' όψει, θα ηδύνατο να καταστήση έτι μάλλον καρποφόρους τας περί την έρευναν της ιστορίας της Χημείας μελέτας του, εις ας από χρόνου μακρού μετά ζήλου καταγίνεται». Σημειωτέον, ότι η εν λόγω κριτική δεν εμποδίζει τον καθηγητή Ζέγγελη, ο οποίος μάλιστα αναγνωρίζει τον υποψήφιο ως «επιστήμονα φιλοπονότατον», αλλά και «γνωστόν του και φίλον», να εισηγηθεί στο σώμα των εκλεκτόρων ότι «παρά τινας ατελείας, του έργου, εκθύμως φρονώ ότι η Σχολή πρέπει να ενισχύση τον συγγραφέα εις το μετά ζήλου και αφοσιώσεως αναληφθέν υπ' αυτού επιστημονικόν έργον τιμώσα αυτόν δια του αξιώματος του υφηγητού της Ιστορίας της Χημείας». Είναι λοιπόν προφανές ότι έχουμε να κάνουμε με καλοπροαίρετη ορθολογική κριτική, η οποία αν και χρησιμοποιεί μάλλον «σκληρή» γλώσσα κατά τη διατύπωση των θέσεων και των επιχειρημάτων, ωστόσο δεν αντανακλά μια στάση άρνησης ή υπονόμευσης του υπό θέσπιση νέου γνωστικού αντικειμένου, καθώς και του προσώπου που το εκπροσωπεί.

Η παραπάνω ορθολογική κριτική όχι μόνον δεν αποτέλεσε το βασικό έναυσμα για την αντιπαράθεση των μελών του εκλεκτορικού σώματος που παρατηρήθηκε κατά την εκλογή του 1924, αλλά ουσιαστικά σε καμμία περίπτωση δεν ξεπέρασε τα στενά πλαίσια των συνεδριάσεων του 1910 και του 1919. Όσο για τη σιωπή των άλλων, εκτός του βασικού εισηγητού, εκλεκτόρων, τόσο εντός των θεσμικών περιθωρίων των εν λόγω συνεδριάσεων, όσο και στο πλαίσιο του ευρύτερου συγγραφικού τους έργου, καθώς και των πνευματικών εκδηλώσεων κατά τις οποίες είχαν την ευκαιρία να αναπτύξουν τις όποιες απόψεις τους για την ιστορική εξέλιξη της επιστήμης τους, δικαιολογημένα νομίζω ότι μπορεί να αναγνωσθεί ως μη ανταπόκριση στην ορθολογική κριτική του καθηγητή Ζέγγελη. Προτού όμως επανέλθουμε στο αδύνατο διανοητικά και πολιτιστικά στίγμα της ορθολογικής κριτικής, που παρατηρήθηκε κατά τη θέσπιση του καινούργιου γνωστικού αντικειμένου, έχει σημασία να παρακολουθήσουμε το κλίμα, τον λόγο, καθώς και το πλαίσιο των συμβολικών αλληλεπιδράσεων, που καταγράφηκαν κατά την αντιπαράθεση του 1924.

Ας προσέξουμε κατ' αρχήν το επιχείρημα και την πολιτιστική πρόθεση που λανθάνει στα λόγια του καθηγητή Κωνσταντίνου Μαλτέζου κατά την έναρξη της συνεδρίας: «Φρονώ δ' ότι ωφέλιμον θα είνε όπως οι Έλληνες φοιτηταί των Φυσικών Επιστημών λαμβάνωσι κατά τας πανεπιστημιακάς των σπουδάς την ευκαιρίαν να μανθάνωσι την θαυμασίαν επιστημονικήν ανάπτυξιν των προγόνων μας και να διδάσκωνται την επίδρασιν αυτής εις την επιστημονικήν πρόοδον των νεωτέρων χρόνων»[14]. Με τη φράση αυτή, στην οποία, όπως θα διαπι-

14. Βλ. Πρακτικά, ό.π., Συνεδρία της 23ης Φεβρουαρίου 1924, σ. 156.

στώσουμε παρακάτω, εδράζεται ουσιαστικά και η θεσμική κατάφαση στην ιστορία των επιστημών, αρχίζει και η παρατηρούμενη αντιπαράθεση. Κατά την αντιπαράθεση αυτή, της οποίας η έκταση είναι σχετικά μεγάλη, αναπτύσσονται επιχειρήματα γύρω από το αν θα περιοριστεί ο ονοματισμός και το γνωστικό περιεχόμενο της έδρας στην περιοχή της αρχαίας ελληνικής επιστήμης, ή αν θα περιλαμβάνει γενικά την ιστορική εξέλιξη των επιστημών, συμπεριλαμβανομένων και των Νέων Χρόνων, κατά τη βούληση του διδάσκοντος.

«Όταν εψηφίσθη υπό της Σχολής η ίδρυσις της αυτοτελούς εκτάκτου έδρας της Ιστορίας των Φυσικών Επιστημών», υπογραμμίζει ο καθηγητής Μαλτέζος, ο οποίος συμμετέχει στην επιτροπή που συντάσσει έκθεση «περιέχουσαν ανάλυσιν και κρίσιν των έργων και εκτίμησιν της ικανότητος ενός εκάστου των υποψηφίων», «είχον εγώ τουλάχιστον υπ' όψιν τον περιορισμόν της ύλης της έδρας ταύτης εις την περιοχήν, ην εν τω συμπεράσματι της εκθέσεώς μας διελαμβάνομεν»[15]. Η χρονική αυτή περιοχή καθορίζεται από την εισηγητική έκθεση ώς το τέλος της Αναγέννησης, περίοδο με την οποία σημειωτέον ασχολήθηκε και ο Μαλτέζος στον εναρκτήριο λόγο του στις 28 Φεβρουαρίου 1919, υπό τον τίτλο «Ο επιστημονικός πολιτισμός και η εξέλιξις αυτού μέχρι της Αναγεννήσεως»[16]. Εξ άλλου, όπως μας πληροφορεί και ο Κωνσταντίνος Καραθεοδωρής, «όταν εψηφίσθη η έδρα της Ιστορίας των Φυσικών Επιστημών η Σχολή δεν ηννόει ιστορίαν της εντεύθεν της εποχής του Νταβίντσι και του Γαλιλαίου, αλλά πώς από του Αριστοτέλους μετεβλήθησαν τα των Φυσ. Επιστημών κατά την εποχήν του Αρχιμήδους, πώς ανεπτύχθησαν κατά τον Μεσαίωνα και μέχρι του Γαλιλαίου»[17].

Ο Κωνσταντίνος Καραθεοδωρής βεβαίως δεν συμφωνεί και κυρίως δεν κατανοεί την αντιπαράθεση που αφορμάται από τα επιχειρήματα και τα συμπεράσματα της έκθεσης. «Δεν βλέπω τον λόγον δια του οποίου χρειάζεται να δεσμεύσωμεν τον καθηγητήν και την διδασκαλίαν του. Το ζήτημα είνε αν ο καθηγητής ο διορισθησόμενος θα είνε χρήσιμος εις τους φοιτητάς»[18]: Με τα λόγια αυτά θα συνοψίσει την αμηχανία του ο διακεκριμένος γερμανοτραφής επιστήμονας, ο οποίος βρέθηκε στο αθηναϊκό Πανεπιστήμιο μετά από κυβερνητική πρωτοβουλία. Όσο για την ξαφνική του αποχώρηση από τη συνεδρία αυτή, καθώς και την πλήρη απουσία του από την επόμενη συνεδρία, που ήταν καθοριστικής σημασίας, παραμένουν και οι δύο αδιευκρίνιστες.

Εδώ όμως μας ενδιαφέρει το κλίμα και ο λόγος της παρατηρούμενης αντιπαράθεσης, για την οποία τα συμπεράσματα της έκθεσης αποτελούν απλώς

15. Ό.π.

16. Βλ. Κωνσταντίνου Μαλτέζου, *Ο επιστημονικός πολιτισμός και η εξέλιξις αυτού μέχρι της Αναγεννήσεως*, εν Αθήναις 1919.

17. Βλ. Πρακτικά, ό.π., σ. 162.

18. Ό.π., σ. 159.

έναυσμα ή πρόφαση, και σε καμμία περίπτωση δεν πρέπει να αντιμετωπίζονται ως γεννήτορες των βασικών διανοητικών στάσεων, ή ακόμα χειρότερα να θεωρείται ότι αντανακλούν μηχανιστικά το αποτέλεσμα της όποιας ψηφοφορίας. Οι διανοητικές στάσεις και οι συνακόλουθες πολιτιστικές επιλογές, που λανθάνουν στη διάρκεια παρόμοιων συζητήσεων στον πανεπιστημιακό θεσμό, ξεπερνούν κατά πολύ τα στενά πλαίσια μιας τυπικής γραφειοκρατικής διαδικασίας, για την οποία, όσο και αν δεσμεύει το υπάρχον νομοθετικό πλαίσιο, εν τέλει επινοούνται τρόποι και μεθοδεύσεις ώστε να σημασιοδοτείται έμπρακτα από άλλου είδους προτεραιότητες. Γι' αυτό και πολλές τυπικές συνεκδηλώσεις, όπως λ.χ. η μάλλον απαραίτητη ρητορική της υποστήριξης ή της απόρριψης ενός υποψηφίου διδάσκοντα, πρέπει να διαβάζονται με ανάλογο τρόπο.

Είναι χαρακτηριστικά από την άποψη αυτή τα νομικιστικού ή και οικονομιστικού τύπου επιχειρήματα που παρατηρούνται πολλές φορές στη διάρκεια μιας συνεδρίας, καθώς τα επιστημονικοφανή αντίστοιχα, με τα οποία επιτυγχάνεται η πρόφαση τής εκ των πραγμάτων απαραίτητης επιστημονικής ρητορικής. Καθώς η ρεαλιστική προσέγγιση του συγκεκριμένου («Το ζήτημα είνε αν ο καθηγητής ο διορισθησόμενος θα είνε χρήσιμος εις τους φοιτητάς») παραχωρεί πρόθυμα τη θέση της σε λογικοφανείς επισημάνσεις που στοχεύουν στη συμβολική επικράτηση, και οι οποίες με τη μορφή του παιγνίου που διαμορφώνεται δεν είναι δυνατόν να παραμένουν αναπάντητες, οι ελιγμοί θέσεων και επιχειρημάτων, που επιδιώκουν με τον τρόπο τους μία «νίκη στα σημεία», είναι μάλλον αναμενόμενοι.

Ο καθηγητής Ζέγγελης μετά την επισήμανση του καθηγητή Μαλτέζου για την «θαυμασίαν επιστημονικήν ανάπτυξιν των προγόνων μας», επισήμανση με την οποία ουσιαστικά ξεκινούν και οι πρώτες διαφωνίες για την υποψηφιότητα, παίρνει τον λόγο. Οι αντιρρήσεις ενός μέλους της εισηγητικής επιτροπής για την υποψηφιότητα της ιστορίας των επιστημών πρέπει να αντικρουσθούν δυναμικά εξ υπαρχής, προσφεύγοντας στην τυπικότητα του θεσμού, στην οποία απ' ό,τι φαίνεται παραπέμπουν τα περισσότερα από τα επιχειρήματα της αναπτυσσόμενης ρητορικής. Καθώς λοιπόν ο Ζέγγελης αντιλαμβάνεται ότι η στιγμή δεν προσφέρεται για ορθολογικά επιχειρήματα, που φαίνεται ότι σε παρόμοιες περιπτώσεις αποδεικνύονται εντελώς ανίσχυρα, σπεύδει να ισχυριστεί ότι το «μειοψηφίσαν μέλος της επιτροπής φοβούμαι ότι παρενόησε την εντολήν ην έλαβε παρά της Σχολής ημών και το σχετικόν άρθρον του κανονισμού [...]. Ουδαμού δια του άρθρου τούτου τίθενται υπό την κρίσιν της επιτροπής η δεδικασμένη ήδη χρησιμότης της προτεινομένης έδρας, πολύ δ' ολιγώτερον το ερώτημα κατά πόσον η πλήρωσις αυτής είνε οικονομικώς συμφέρουσα ή ασύμφορος εις το κράτος»[19].

19. Ό.π., σ. 156.

Καθώς δε γίνεται λόγος «περί της εκτάσεως του μαθήματος» και της αδυναμίας ως εκ τούτου να διδαχθεί το μάθημα από έναν καθηγητή αν το περιεχόμενο «εννοείται από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς», ο καθηγητής, ο οποίος ήδη από τη δοκιμασία του 1910 έχει αναλάβει τη βασική υποστήριξη του Στεφανίδη ασκώντας του συγχρόνως ορθολογική κριτική, δεν δυσκολεύεται να εκλογικεύσει την πλειοψηφούσα τάση. Ανάμεσα λοιπόν στα άλλα, ο καθηγητής Ζέγγελης δεν παραλείπει να υπογραμμίσει, ότι τις σκέψεις του «άριστα ερμηνεύει η πλειονοψηφία της επιτροπής καθορίζουσα ως όριον της δικαιοδοσίας της έδρας το τέλος της Αναγεννήσεως, ήτοι την εποχήν καθ' ην η ενταύθα επιστήμη της φύσεως ήρξατο καταμεριζομένη εις ειδικούς κλάδους και παρακλάδια. Ακριβώς μάλιστα η βαθμηδόν επελθούσα διάσπασις των Φυσικών Επιστημών εις πολλάς ιδίας επιστήμας και ο πολλαπλασιασμός των ειδικοτήτων φέρουν και την ανάγκην της ανασυνθέσεως αυτών δια τον φοιτητήν εις ενιαίον οργανισμόν, τον οποίον εκπροσωπεί η ιστορία των Φυσικών Επιστημών. Αυτόν τον σκοπόν έχει το μάθημα της ιστορίας των Φυσικών Επιστημών και ουδόλως ως φέρεται εν τη περί ης ο λόγος εκθέσει, αποσκοπείται δι' αυτού η έκθεσις της ιστορικής εξελίξεως όλων ομού και ενός εκάστου των κλάδων και παρακλαδίων της Επιστήμης και κατά τους νεωτέρους χρόνους και την σύγχρονον εποχήν, έργον δια το οποίον έπρεπε να αναζητήσωμεν έναν νέον Παντογνώστην Φάουστ και τούτο βεβαίως τίς είχε την απαίτησιν να ζητή η Σχολή»[20].

Η επιμονή ορισμένων καθηγητών να περιορισθεί το διδακτικό περιεχόμενο της προκηρυχθείσας έδρας, ώστε να περιλαμβάνει «την ιστορίαν των αρχαίων χρόνων μέχρι της Αναγεννήσεως και αυτής περιλαμβανομένης, ουχί δε της Ιστορίας των Φυσικών Επιστημών από της ανωτέρω εποχής μέχρι σήμερον», δεν άργησε να οδηγήσει σε αδιέξοδο. Έτσι, στο ερώτημα που έθεσε σε ψηφοφορία ο κοσμήτορας στις 23 Φεβρουαρίου 1924, αν «θεωρεί η Σχολή τον υποψήφιον ικανόν δια την προκηρυχθείσαν έδραν της Ιστορίας των Φυσικών Επιστημών», ο Στεφανίδης «δεν συνεκέντρωσε την εκ του νόμου πλειονοψηφίαν προς εκλογήν καθηγητού»[21], με αποτέλεσμα το ζήτημα να επανέλθει κατά τη συνεδρία της 1ης Μαρτίου 1924.

---

20. Ό.π., σ. 157.

21. Κατά την ψηφοφορία, η οποία «άρχεται εκ των νεωτέρων καθηγητών προς τους αρχαιοτέρους», επί συνόλου δεκατριών καθηγητών (του Κωνσταντίνου Καραθεοδωρή «αποχωρήσαντος προ της λήξεως της συζητήσεως και της ψηφοφορίας»), οκτώ ψήφισαν υπέρ, οι Εμμανουήλ Εμμανουήλ, Νείλος Σακελλαρίου, Κωνσταντίνος Μαλτέζος, Ιωάννης Πολίτης, Γεώργιος Ματθαιόπουλος, Δημήτριος Χόνδρος, Γεώργιος Ρεμούνδος και Κωνσταντίνος Ζέγγελης, τρεις ψήφισαν κατά, οι Γεώργιος Αθανασιάδης, Κωνσταντίνος Κτενάς και Θεόδωρος Σκούφος, και δύο, οι Νικόλαος Χατζιδάκης και Παναγιώτης Ζερβός, «ηρνήθησαν ψήφον», ό.π., σ. 165.

Αλλά και κατά τη συνεδρίαση αυτή η εν λόγω αντιπαράθεση συνεχίστηκε με παρόμοια επιχειρήματα. Ο καθηγητής Γεώργιος Αθανασιάδης, ο οποίος ανέλαβε να συστηματοποιήσει το «αδιέξοδον» του ζητήματος, επικεντρώνεται κατ' αρχήν στις κατ' αυτόν διαφαινόμενες παρατυπίες της Σχολής, οι οποίες είναι «πρόδηλοι και λίαν σοβαραί», εφ' όσον «εκ του σωζομένου πρακτικού ουδαμώς εμφαίνεται ότι η Σχολή, ψηφίζουσα τοιαύτην έδραν, ηννόει τον περιορισμόν της διδακτέας ύλης, και την εξαίρεσιν της Ιστορίας των Φυσικών Επιστημών κατά τους νεωτέρους χρόνους»[22]. Πώς είναι λοιπόν δυνατόν η Σχολή, μετά την πρόταση της εισηγητικής επιτροπής, «να ψηφίση τον εν λόγω υποψήφιον, περιορίζουσα ήδη το περιεχόμενον της έδρας», εφ' όσον «θα ηδύνατο πας όστις έλαβε γνώσιν της προκηρύξεως να μεμφθή την Σχολήν επί ασυνεπεία, ίσως δε και επί προσωπική υπέρ του υποψηφίου μεροληψία»; Και βεβαίως, μετά την επισήμανση του κινδύνου από την παρατυπία, ως συνήθως, ακολουθεί το ύψιστο ηθικό πρόταγμα, έτσι ώστε η «νίκη στα σημεία» που απαιτεί το παίγνιο της συμβολικής επικράτησης να καθίσταται ευκολότερη: «Δεν δύναται δ' ανώτατον σωματείον διανοουμένων, κατέχον την υψηλήν ηθικήν θέσιν Σχολής Πανεπιστημίου, να προβή εις τοιαύτην αθέτησιν της επισήμου και δημοσία γενομένης προκηρύξεως αυτού»[23].

Το επιχείρημα όμως του κινδύνου, που ελλοχεύει από τη διαφαινόμενη παρατυπία, προεκτείνεται και προς το εσωτερικό της Σχολής, έτσι ώστε το αδιέξοδο που είναι δυνατόν να προκύψει, αν επικρατήσουν οι θέσεις της άλλης πλευράς, να φαντάζει πλήρες και απόλυτο: «Εάν διορισθή ο υποψήφιος, καθηγητής της Ιστορίας των Φυσικών Επιστημών, ως έχει η προκήρυξις, η δε Σχολή δια μεταγενεστέρας ερμηνείας αυτής περιορίση την ύλην της έδρας, εξαιρούσα τους νεωτέρους χρόνους, θα εδικαιούντο οι φοιτηταί να ζητήσωσι παρά του καθηγητού τούτου όπως συνεχίση την ιστορικήν διδασκαλίαν εις την περίοδον των νεωτέρων χρόνων, ήτις είναι η μάλλον ενδιαφέρουσα, άτε σχετιζομένη προς την ενεστώσα επιστήμην; Βεβαίως θα εδικαιούντο. Και ο καθηγητής αυτός βεβαίως θα ηρνείτο να διδάξη περαιτέρω, αφού τον περιορισμόν τούτον εδέχθη ήδη η Σχολή. Αλλά τότε ό τε καθηγητής και η Σχολή θα ευρίσκοντο προ αδιεξόδου»[24].

Είτε λοιπόν διότι ο υποψήφιος κρίθηκε από τις εργασίες του ως μη ικανός να διδάξει την «Ιστορία των Φυσικών Επιστημών κατά τους νεωτέρους χρόνους», είτε διότι «και αν εις ουδέν άλλο Πανεπιστήμιον δεν διδάσκεται η Ιστορία των Φυσικών Επιστημών κατά τους αρχαίους χρόνους, εις το ημέτερον Πανεπιστήμιον πρέπει να υπάρχη ειδική έδρα δια την έρευναν της ιστο-

22. Βλ. Πρακτικά, ό.π., Συνεδρία της 1ης Μαρτίου 1924, σ. 166-167.
23. Ό.π., σ. 167-168.
24. Ό.π., σ. 169.

ρίας αυτής, δεδομένου ότι εις τας ελληνικάς χώρας ανεπτύχθησαν κατά την αρχαιότητα αι Φυσικαί Επιστήμαι», είτε εν τέλει για λόγους απλής γραφειοκρατικής συνέπειας, έπρεπε να προσδιορισθεί επακριβώς η έμφαση της προκηρυχθείσας έδρας. Έτσι, ο κοσμήτορας έθεσε σε ψηφοφορία την πρόταση, αν «δέχεται σήμερον η Σχολή να ορισθή λεπτομερώς το περιεχόμενον της περί ης πρόκειται έδρας», η οποία έγινε δεκτή, με εννέα ψήφους υπέρ και έξι κατά[25]. Ως περιεχόμενο της έδρας ορίζεται η «Ιστορία των Φυσικών Επιστημών κυρίως κατά τους αρχαίους και τους μέσους χρόνους», πρόταση η οποία ψηφίζεται από όλους τους καθηγητές, εκτός από τον Δημήτριο Χόνδρο που αρνήθηκε ψήφο, οπότε η Σχολή προβαίνει σε δεύτερη ψηφοφορία «περί του ικανού να καταλάβη την έδραν ταύτην», και ο Στεφανίδης εκλέγεται παμψηφεί.

Καιρός όμως να έλθουμε και στα επιχειρήματα, με τα οποία έγινε αποδεκτό τόσο το νέο γνωστικό αντικείμενο, όσο και ο ακαδημαϊκός του εκπρόσωπος, ο Μιχαήλ Στεφανίδης, στον πανεπιστημιακό θεσμό. Έχει κατ' αρχήν σημασία να παρατηρήσουμε, ότι κατά την υποψηφιότητα για την υφηγητική βαθμίδα στη δοκιμασία του 1910 το σώμα των εκλεκτόρων σιωπηρά, χωρίς δηλαδή καταγεγραμμένα σχόλια, παρατηρήσεις ή διαφωνίες, αποδέχτηκε ομόφωνα τη θετική πρόταση του εισηγητή, η οποία, όπως είδαμε, συνοδεύτηκε από μια εκτενή ορθολογική κριτική του συγγραφικού του έργου. Ως βασικό επιχείρημα υπέρ της υποψηφιότητας, εκτός από την επιστημονική επάρκεια του Στεφανίδη, παρέμενε η έμφαση στην ελληνική καταγωγή των πηγών και κατ' επέκταση η ελληνική καταγωγή του ίδιου του επιστημονικού κλάδου που θεράπευε ο υποψήφιος.

Πιο συγκεκριμένα, ο καθηγητής Ζέγγελης συνόψιζε την επιχειρηματολογία του υπέρ της υποψηφιότητας σε μία μόνο φάση: «Νομίζω ότι η περαιτέρω έρευνα της ιστορικής εξελίξεως της Χημείας κατά τα πρώτα αυτής στάδια είναι εξόχως ενδιαφέρουσα δια την χημικήν επιστήμην και ότι η έρευνα αύτη εις ουδένα περισσότερον ανήκει ή των ελλήνων ένεκα του μεγάλου αριθμού των εις την ελληνικήν γλώσσαν γραφέντων [sic] σχετικών πηγών. Δι' ό, παρά τινας ατελείας του έργου, εκθύμως φρονώ ότι η Σχολή πρέπει να ενισχύση τον συγγραφέα εις το μετά ζήλου και αφοσιώσεως αναληφθέν υπ' αυτού επιστημονικόν έργον τιμώσα αυτόν δια του αξιώματος του υφηγητού της Ιστορίας της Χημείας». Στην ερώτηση δε του κοσμήτορα προς τους καθηγητές «αν έχωσι

25. Υπέρ της πρότασης ψήφισαν οι Εμμανουήλ Εμμανουήλ, Ιωάννης Πολίτης, Κωνσταντίνος Κτενάς, Γεώργιος Ματθαιόπουλος, Βασίλειος Αιγινήτης, Θεόδωρος Σκούφος, Γεώργιος Ρεμούνδος, Νείλος Σακελλαρίου, Κωνσταντίνος Μαλτέζος, Δημήτριος Χόνδρος, Γεώργιος Αθανασιάδης, Κωνσταντίνος Ζέγγελης και ο κοσμήτορας Παναγιώτης Ζερβός, ό.π., σ. 172.

να προσθέσωσι τι εις τα υπό του κ. Ζέγγελη λεχθέντα», ο γραμματέας που συνέταξε τα πρακτικά της συνεδρίας, τα οποία ως συνήθως «αναγιγνώσκονται και επικυρούνται» κατά την έναρξη της επόμενης συνεδρίας, μας πληροφορεί, ότι με εντελώς απέριττο τρόπο «άπαντες οι κ.κ. καθηγηταί αποδέχονται την γνώμην του κ. Ζέγγελη»[26].

Κατά τη συνεδρία του 1919, η επιχειρηματολογία του ίδιου εισηγητή υπέρ της υποψηφιότητας, αν και παρέμενε συνοπτική, εμφανίζεται λιγότερο φειδωλή. Ο καθηγητής Ζέγγελης τελείωνε τη σχετικά εκτενή ορθολογική κριτική του συγγραφικού έργου του Στεφανίδη, επιδοκιμάζοντας τη συνολική ερευνητική και επιστημονική παρουσία του έλληνα ιστορικού των φυσικών επιστημών, ως εξής: «Αν υπέδειξα ατελείας τινάς του έργου του, ή κατέκρινα προσπαθείας του τινάς ή συμπεράσματα ως λ.χ. το περί καταγωγής της χημικής επιστήμης, καί τινα άλλα, τούτο δεν σημαίνει, ότι υποτιμώ την μακράν επιμελή εργασίαν του και την γόνιμον συμβολήν αυτής εις την ανάπτυξιν των ιστορικών ημών γνώσεων, περί των φυσικών επιστημών και ιδιαίτερον της χημείας. Τουναντίον επειδή θεωρώ το έργον του σοβαρόν και χρήσιμον, ετόνισα τα μέρη αυτού όσα νομίζω ασθενή, ίνα επιστήσω περισσότερον την προσοχήν αυτού εις το μέλλον και δια την σαφήνειαν των εκτεθειμένων και δια την αποφυγήν επισφαλών συμπερασμάτων, εις τα οποία φέρουν, εκ των προτέρων, εις ωρισμένα σημεία καθηλωμέναι ιδέαι. Το Ελληνικόν Πανεπιστήμιον, φρονώ ότι έχει υποχρέωσιν να παράσχη πάσαν ηθικήν υποστήριξιν εις φιλόπονον και φιλότιμον επιστήμονα, μετ' επιτυχίας επιδοθέντα εις κλάδον επιστήμης της οποίας τας ρίζας τόσων βαθείας συναντώμεν εις τα αρχαία συγγράμματα των Ελλήνων φιλοσόφων και ιατρών, των γνωστικών της Αλεξανδρείας και των λογίων του Βυζαντίου»[27].

---

26. Βλ. Πρακτικά, ό.π., Συνεδρία της 12ης Ιανουαρίου 1910, σ. 246. Ας σημειώσουμε, ότι η διαδικασία της εκλογής ολοκληρώθηκε κατά τη συνεδρία της 29ης Μαρτίου 1910, όπου ο υποψήφιος εκλήθη ενώπιον της Σχολής να αναπτύξει προφορικώς το «προ 24 ωρών δοθέν εις αυτόν θέμα "περί της θεωρίας των ριζών", ορισθέν υπό της υπό της Σχολής κατά την συνεδρίαν της 12ης Ιανουαρίου ε.έ. ορισθείσης επιτροπείας. Μετά την επί αρκετόν ανάπτυξιν του θέματος τούτου, αποχωρήσαντος του υποψηφίου, η Σχολή παμψηφεί ενέκρινεν αυτόν ως υφηγητήν του εις ό εδοκιμάσθη μαθήματος της Ιστορίας της Χημείας», βλ. Πρακτικά, ό.π., Συνεδρία της 29ης Μαρτίου 1910, σ. 250.

27. Βλ. Πρακτικά, ό.π., Συνεδρία της 10ης Ιουνίου 1919, σ. 188-189. Κατά τη συνεδρίαση αυτή η Σχολή όρισε και τη 15η Μαρτίου ως ημέρα της απαραίτητης προφορικής δοκιμασίας του υποψηφίου. Έτσι, σε ειδική συνεδρία στις 13 Ιουνίου 1919 η Σχολή «εκλέγει τα εξής πέντε (5) θέματα εκ της Ιστορίας της Χημείας άτινα ανακοινούνται εις τον υποψήφιον υφηγητήν κ. Στεφανίδην όπως συμφώνως τω νόμω αναπτύξη έν εξ αυτών κατά την προφορικήν του δοκιμασίαν γενησομένην την 15ην Ιουνίου ε.έ. ώρα 10 π.μ. 1) Επίδρασις της ανακαλύψεως των αερίων εις την εξέλιξιν της Χημείας. 2) Η Χημεία παρά τοις Βυζαντινοίς. 3) Ιστορία της μεταλλουργίας του σιδήρου. 4) Τα κράματα του χαλκού εις την

Η υποψηφιότητα για την έκτακτο αυτοτελή έδρα της ιστορίας εν γένει των φυσικών επιστημών το 1924, όπως είδαμε, δεν αντιμετωπίστηκε με ανάλογα απλό και υποτονικό τρόπο. Κατά την έντονη αντιπαράθεση, που παρατηρήθηκε στη θέση της ορθολογικής κριτικής, δεν πολλαπλασιάστηκαν μόνο οι επιστημονικές ανεπάρκειες του υποψηφίου, ανάλογα με τις ρητορικές ανάγκες της στιγμής. Με δεδομένη την άνοδο της θερμοκρασίας, που απ' ό,τι φαίνεται συνοδεύει την άνοδο της ακαδημαϊκής βαθμίδας, και τη συνακόλουθη ανάγκη για εξεύρεση επιχειρημάτων που θα στήριζαν τις αντιπαρατιθέμενες απόψεις, αναμενόμενο είναι να πολλαπλασιασθούν και τα προσόντα του Στεφανίδη. Μαζί με αυτά, συγχρόνως υπογραμμίζονται και οι ανάλογες παιδευτικές ανάγκες του αθηναϊκού Πανεπιστημίου, ενώ η έμφαση στην ελληνική καταγωγή των πηγών παραμένει ως το βασικότερο επιχείρημα για τη σύγκλιση αρχαιογνωσίας και σύγχρονης επιστημονικής γνώσης, μέσω της ιστοριογραφικής πρακτικής.

Ας παρακολουθήσουμε τον τρόπο με τον οποίο οι φερόμενες ως εκπαιδευτικές, παιδευτικές και ερευνητικές ανάγκες του αθηναϊκού πανεπιστημιακού θεσμού διαδέχονται τα προσόντα του έλληνα ιστορικού των επιστημών, σύμφωνα με τις επισημάνσεις του Δημήτριου Αιγινήτη, ο οποίος εκτός από την καθηγητική ιδιότητα διατηρούσε τη θέση του διευθυντή στο Αστεροσκοπείο Αθηνών, ενώ είναι γνωστό ότι διετέλεσε δύο φορές και υπουργός Παιδείας. Ο υποψήφιος λοιπόν, σύμφωνα με την επιχειρηματολογία του γνωστού αστρονόμου, «έχει δημοσιεύσει πολλάς εργασίας, αίτινες αποδεικνύουσιν αυτόν ικανόν ερευνητήν των αρχαίων συγγραφέων· έχει ελληνομάθειαν, επαρκή γλωσσομάθειαν και την αναγκαίαν εις τας φυσικάς επιστήμας εγκυκλοπαιδικήν μόρφωσιν και επομένως δύναται και τον κλάδον της έδρας ταύτης να προαγάγη και να διδάξη τους φοιτητάς την εξέλιξιν των Φυσικών Επιστημών, ήτις είνε λίαν χρήσιμος και εμπνέει και καθοδηγεί τους νέους επιστήμονας προς ιδίας ερεύνας· και θα είνε η εκλογή του όχι μόνον αμοιβή των εργασιών του τούτων αλλά και θα πληρώση ανάγκην απαραίτητον δια το Ελληνικόν Πανεπιστήμιον. Πρέπει να γίνωνται έρευναι των πηγών, διότι οι ειδικοί ξένοι καθηγηταί δεν ηδυνήθησαν να ασχοληθώσι με τα αρχαία συγγράμματα. Πρέπει λοιπόν να μη επιμένωμεν ζητούντες τα αδύνατα και να επιβραβεύσωμεν την αφοσίωσιν προς τας ερεύνας των πηγών, όταν υπάρχωσι τόσοι σπάνιοι τοιούτοι ερευνηταί»[28].

Η επίκληση της εμπειρίας των ευρωπαϊκών πανεπιστημίων βεβαίως δεν

αρχαιότητα. 5) Ιστορία των ερευνών επί της συστάσεως των κατωτέρων στρωμάτων του ατμοσφαιρικού αέρος», βλ. Πρακτικά της 13ης Ιουνίου 1919, σ. 193. Εν τέλει, ο Μιχαήλ Στεφανίδης «εκ των δοθέντων αυτώ θεμάτων αναπτύσσει το περί επιδράσεως της ανακαλύψεως των αερίων εις την εξέλιξιν της Χημείας», οπότε η Σχολή «παμψηφεί αποφαίνεται υπέρ της παραδοχής του κ. Μ. Στεφανίδου ως υφηγητού του μαθήματος της Ιστορίας της Χημείας», βλ. Πρακτικά, ό.π., Συνεδρία της 15ης Ιουνίου 1919, σ. 196.

28. Βλ. Πρακτικά, ό.π., Συνεδρία της 1ης Μαρτίου 1924, σ. 171.

απουσιάζει, αν και χρησιμοποιείται κυρίως κατά την παρατηρούμενη αντιπαράθεση για να προσφέρει επιχειρήματα πολεμικής χροιάς. Ακόμα όμως και στην περίπτωση που η ευρωπαϊκή ακαδημαϊκή εμπειρία αποκτά έναν καθοδηγητικό χαρακτήρα για το επιστημονικό και πανεπιστημιακό δέον γενέσθαι[29], είναι ιδιαίτερα εμφανής η έκφραση μιας «ελληνικής» ανάγκης για παροχή της κατάλληλης εκπαίδευσης και παιδείας στους «έλληνες» φοιτητές από το «ελληνικόν» Πανεπιστήμιο. «Φρονώ δ' ότι ωφέλιμον θα είνε όπως οι Έλληνες φοιτηταί των Φυσικών Επιστημών λαμβάνωσι κατά τας πανεπιστημιακάς των σπουδάς την ευκαιρίαν να μανθάνωσι την θαυμασίαν επιστημονικήν ανάπτυξιν των προγόνων μας και να διδάσκωνται την επίδρασιν αυτής εις την επιστημονικήν πρόοδον των νεωτέρων χρόνων»[30], υπογραμμίζει ο Κωνσταντίνος Μαλτέζος. «Αν η ιστορία των Φ. Επιστημών λείπη από πολλά ξένα Πανεπιστήμια υπάρχει όμως εις άλλα, ουδαμώς δεν δύναται να λείψη από το ιδικόν μας»[31], επισημαίνει ο Κωνσταντίνος Ζέγγελης. «Και αν εις ουδέν άλλο Πανεπιστήμιον δεν διδάσκεται η Ιστορία των Φυσικών Επιστημών κατά τους αρχαίους χρόνους, εις το ημέτερον Πανεπιστήμιον πρέπει να υπάρχη ειδική έδρα δια την έρευναν της

29. Ανάμεσα στα ονόματα των ευρωπαίων επιστημόνων που ασχολήθηκαν με την ιστορία των επιστημών, τα οποία επικαλούνται οι έλληνες εκλέκτορες, προκειμένου να πείσουν τους συναδέλφους τους για το νόμιμο της πανεπιστημιακής θέσπισης της ιστορίας των επιστημών, συναντάμε τον Charles J. Singer (συγγραφέα τού *The Discovery of the Circulation of the Blood*, Λονδίνο 1922), αλλά και τον J. C. Poggendorff, τον γνωστό εκδότη του περιοδικού *Annalen der Physik*, του περιοδικού που ταυτίστηκε με τη «γερμανική» φυσική. Ο πρώτος αναφέρεται από τον (χημικό) Κωνσταντίνο Ζέγγελη, ενώ ο δεύτερος από τον (φυσικό) Γεώργιο Αθανασιάδη, ο οποίος αναφερόμενος «εις τα ολίγιστα Πανεπιστήμια, εν οις υπάρχουσι τοιαύται έδραι της Ιστορίας» διαφωνεί με τις σχετικές πληροφορίες που καταθέτει ο συνάδελφός του, επισημαίνοντας ότι «δεν είνε ακριβή τα λεχθέντα επί τούτου υπό του συναδέλφου κ. Ζέγγελη», βλ. Πρακτικά, ό.π., Συνεδρία της 23ης Φεβρουαρίου 1924 και της 1ης Μαρτίου 1924, σ. 158, 169 αντίστοιχα. Έχει πάντως σημασία να σημειώσουμε ότι ο Αθανασιάδης χρησιμοποιεί τον J. C. Poggendorff ως βασική πηγή για την ενημέρωσή του, αλλά και τη συναφή επιχειρηματολογία του για το επίμαχο θέμα της περιοδολόγησης: «Και θ' αναφέρω υμίν το κλασσικόν έργον του μεγάλου Poggendorff», υπογραμμίζει, «όστις διαιρεί την Ιστορίαν της Φυσικής εις 4 εποχάς, ων η τελευταία περιλαμβάνει τους νεωτέρους χρόνους και δη από των μέσων του 18ου αιώνος», βλ. Πρακτικά, ό.π., Συνεδρία της 1ης Μαρτίου 1924, σ. 169. Όπως γνωρίζουμε, οι μελέτες του Poggendorff για την ιστορία της φυσικής αντανακλούν το περιστασιακό ενδιαφέρον κάποιων επιστημόνων, στη διάρκεια του δέκατου ένατου και των αρχών του εικοστού αιώνα, για την ιστορία της επιστήμης τους. Για την ιστορική συγκρότηση της ιστορίας των επιστημών, ως ιδιαίτερου γνωστικού πεδίου, βλ. Thomas S. Kuhn, «The History of Science», *International Encyclopedia of the Social Sciences*, vol. 14, Crowell Collier and Macmillan, Νέα Υόρκη 1968, σ. 74-83, που συμπεριλαμβάνεται στο Thomas S. Kuhn, *The Essential Tension*, The University of Chicago Press, Σικάγο και Λονδίνο 1977, σ. 106-126.

30. Πρακτικά, ό.π., Συνεδρία της 23ης Φεβρουαρίου 1924, σ. 156.

31. Ό.π., σ. 158.

ιστορίας αυτής, δεδομένου ότι εις τας ελληνικάς χώρας ανεπτύχθησαν κατά την αρχαιότητα αι Φυσικαί Επιστήμαι»[32], θα επιμείνει ο Κωνσταντίνος Κτενάς. «Πρέπει να γίνωνται έρευναι των πηγών, διότι οι ειδικοί ξένοι καθηγηταί δεν ηδυνήθησαν να ασχοληθώσι με τα αρχαία συγγράμματα», εξειδικεύει, όπως είδαμε, ο Δημήτριος Αιγινήτης, προσδιορίζοντας συγχρόνως «την σπουδαιοτέραν άποψιν του μαθήματος της Ιστορίας των Φυσικών Επιστημών δηλαδή την εξέλιξιν, την σύγκρισιν και την επισφράγισιν των παλαιών θεωριών δια της παρατηρήσεως ή του πειράματος ή του λογισμού κατά τους νεωτέρους χρόνους»[33].

Αλλά και ο ίδιος ο Στεφανίδης, αναφερόμενος στον τρόπο με τον οποίο «επληρώθη των προσπαθειών μου η εντελέχεια», αξιολογεί την ανάδειξη του προγράμματός του ως τελική επικράτηση της αλήθειας («νικά πάντοτε εις το τέλος η αλήθεια»), για να χαρακτηρίσει την «εν τη Φυσικομαθηματική Σχολή ίδρυσιν της καθηγητικής έδρας της Ιστορίας των Φυσικών Επιστημών» ως «κέντρον διαδόσεως της ιστορικής και φιλοσοφικής ιδέας, μετά του ελληνικού πνεύματος, ως δρώσης καθολικής αιτίας, εν τη ελληνική επιστήμη και εις την μέσην εκπαίδευσιν, και το μόνον εκ του Αθηναϊκού Πανεπιστημίου παράδειγμα τοις άλλοις αλλαχού»[34]. Προλογίζοντας μάλιστα τον εναρκτήριο λόγο του της 1ης Νοεμβρίου 1920, υπό τον τίτλο *Περί της αρχής και της χρησιμότητος της Ιστορίας των Φυσικών Επιστημών*, δεν παραλείπει να επισημάνει, ότι «εκ της χρησιμότητος δε ταύτης των ιστορικών σπουδών εν τη Επιστήμη αγόμενος —χρησιμότητος υπό πάντων σήμερον ομολογουμένης— εισηγήθην και ανωτέρας έδρας την αφιέρωσιν εν τω *ελληνικώ* πανεπιστημίω εις την ιστορίαν εν γένει των Φυσικών Επιστημών —ιστορίαν του *ελληνικού* πνεύματος εν **τη** Επιστήμη»[35]. «Δεν θέλομεν δε λησμονήση να υπενθυμίζωμεν εκάστοτε εις την Χυμείαν, την περικαλλή επιστήμην», καταλήγει ο έλληνας ιστορικός των επιστημών, «ότι δεν είναι έπηλυς και ξένη εις την Ελλάδα, αλλά τουναντίον, εγεννήθη εις περιβάλλον ελληνικόν και ελληνικάς χώρας, εγαλουχήθη με τα νάματα του Ελληνικού Πνεύματος και επαιδαγωγήθη με τας σεμνάς παραδόσεις της Ελληνικής Φιλοσοφίας»[36].

Αφού είδαμε τις χαρακτηριστικές στάσεις του πανεπιστημιακού θεσμού απέναντι στην υποψηφιότητα του Μιχαήλ Στεφανίδη, στάσεις που οδήγησαν με

32. Πρακτικά, ό.π., Συνεδρία της 1ης Μαρτίου 1924, σ. 170.

33. Ό.π., σ. 171.

34. Μιχαήλ Κ. Στεφανίδου, «Το έργον μου και η κριτική», ό.π., σ. ιγ'.

35. Μιχαήλ Κ. Στεφανίδου, *Περί της αρχής και της χρησιμότητος της Ιστορίας των Φυσικών Επιστημών*, εν Αθήναις, τυπ. Π. Δ. Σακελλαρίου, 1920, σ. 3.

36. *Ό.π.*, σ. 26.

τον τρόπο τους στη σχετικά πρώιμη θέσπιση της ιστορίας των επιστημών στο αθηναϊκό Πανεπιστήμιο, οφείλουμε τώρα να επιστρέψουμε στον προβληματισμό που διατυπώσαμε εισαγωγικά και να αναρωτηθούμε για τους ενδεχόμενους τρόπους με τους οποίους ο πολιτιστικός και κοινωνικός περίγυρος αλληλεπιδρά με την κοινότητα των ειδικών της γνώσης, μέσω ιδεών που διεκδικούν επιστημονικά πρόσημα. Εφ' όσον σε κάθε προσπάθεια κατανόησης και ερμηνείας το πολιτιστικό και κοινωνικό περιβάλλον δεν πρέπει να χρησιμοποιείται με τρόπο αδιευκρίνιστο, αφήνοντας περιθώρια για αναγωγικές σκέψεις που εν πολλοίς επισκιάζουν έως εξαφανίζουν τις πρακτικές που συνδέονται με την πνευματική δημιουργία, η ένταξη της σκέψης και της δράσης των ιστορικών μας υποκειμένων στα ευρύτερα διανοητικά και πολιτιστικά συμφραζόμενα αποκτά στο σημείο αυτό πρωταρχική σημασία. Η κίνηση των ιδεών και των διανοητικών στάσεων, από την κλειστή συνεδρίαση μιας ομάδας δέκα περίπου καθηγητών στη Φυσικομαθηματική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, προς την αρθρογραφία επιλεγμένων περιοδικών και εφημερίδων μεγάλης κυκλοφορίας, καθώς και προς τις συζητήσεις και τις αναζητήσεις των πνευματικών συναναστροφών, και από εκεί προς όλο και ευρύτερο κοινό, είναι μια κίνηση αμφίδρομη και οπωσδήποτε εμφανίζει πολλές υπόγειες, επίγειες και εναέριες διακλαδώσεις.

Από το 1892, όπου ο Στεφανίδης δημοσιεύει στο περιοδικό *Φύσις* μία «Μελέτην επί της δημιουργίας των όντων», μέχρι το 1910, όπου εκλέγεται υφηγητής στη Φυσικομαθηματική Σχολή με γνωστικό αντικείμενο την Ιστορία της Χημείας, δημοσιεύοντας την πραγματεία του *Ψαμμουργική και Χυμεία*, η οποία φέρεται να «παρέχη όλως νέας απόψεις της γενέσεως της Χυμείας εκ της ερμηνείας των χυμευτικών κειμένων», και να «είναι η εκ των κειμένων πραγματική εξέλιξις της χυμείας»[37], έχουν ήδη επέλθει πολλές αλλαγές. Και από το 1920, όπου ως επανεκλεγμένος υψηγητής με το ίδιο γνωστικό αντικείμενο δημοσιεύει μελέτη *Περί της αρχής και της χρησιμότητος της Ιστορίας των Φυσικών Επιστημών*, μέχρι το 1938, όπου εκλέγεται τακτικό μέλος στην Ακαδημία Αθηνών και δημοσιεύει την *Εισαγωγήν εις την Ιστορίαν των Φυσικών Επιστημών*, που συνιστά «ίδιον σύστημα ιστορικής ερεύνης και διδασκαλίας»[38] έχουν αλλάξει ακόμα περισσότερα. Με δεδομένο ότι απαιτούνται αρκετές ακόμη μονογραφίες και σχετικά άρθρα, για να μειωθεί κάπως η ανασφάλειά μας, όταν είμαστε υποχρεωμένοι να στηριχθούμε ερμηνευτικά στο διανοητικό και πολιτιστικό κλίμα της εποχής, εδώ θα σταθούμε σε μερικά μόνον από τα βασικότερα χαρακτηριστικά, που φαίνεται πως διαμόρφωσαν το κλίμα μέσα στο οποίο εμπνεύστηκε, έγραψε και δίδαξε ο Μιχαήλ Στεφανίδης, εξασφαλί-

37. Βλ. Μιχαήλ Κ. Στεφανίδου, «Το έργον μου και η κριτική», *ό.π.*, σ. κ'.
38. *Ό.π.*, σ. κδ'.

ζοντας συγχρόνως την ειδική αποδοχή από τον πανεπιστημιακό θεσμό, αλλά και την υποδοχή και ανταπόκριση από το ευρύτερο κοινό.

Και ας ξεκινήσουμε από τα ενδιαφέροντα γύρω από τη γλώσσα, και πιο συγκεκριμένα τη «γλώσσαν του ελληνικού λαού», η διανοητική και πολιτιστική ισχύς των οποίων μας είναι ήδη γνωστή. Το γεγονός ότι ο Μιχαήλ Στεφανίδης, μετά την εκπαιδευτική του θητεία στο γυμνάσιο της Μυτιλήνης, προσκλήθηκε στην πρωτεύουσα για να διοριστεί συντάκτης του «Ιστορικού Λεξικού της Ελληνικής Γλώσσης» το 1913, θέση την οποία κατείχε μέχρι το 1926, σηματοδοτεί τόσο το έμπρακτο ενδιαφέρον του για τη γλώσσα, ως χαρακτηριστικό πολιτιστικό προσανατολισμό, όσο και την ανάλογη θεσμική κατοχύρωση. Στο Λεξικό ανέλαβε τη σύνταξη των φυσιογνωστικών όρων της ελληνικής γλώσσας, ενώ συγχρόνως κατά την περίοδο αυτή ολοκληρώνει τις «γλωσσολογικές μελέτες» του σχετικά με τις φυσικές επιστήμες, διαμορφώνοντας και μια ανάλογη θεωρητική αντίληψη, η οποία, όπως θα διαπιστώσουμε, βρίσκεται σε άμεση συνάφεια με την εκφραζόμενη ανάγκη για ιστοριογραφία του επιστημονικού φαινομένου.

Ας σταθούμε για λίγο σε ένα απόσπασμα από την *Αυτοκριτικήν του έργου μου*, στο οποίο εύκολα αναγνωρίζουμε τον ισχυρό απόηχο γνωστών ιδεών:

«Αλλ' εκ της ανωτέρω πηγαίας των γνώσεων των αρχαίων ερεύνης μου, ηδυνήθην να παρατηρήσω, ότι υπάρχει μια εξάμεσος σχέσις της αρχαίας ελληνικής επιστήμης, πραγμάτων και θεωριών, προς την αρχαίαν ελληνικήν εμπειρίαν, ότι δε η αρχαία αύτη εμπειρία ευρίσκεται μέσα εις την γλώσσαν και την γνώσιν του ελληνικού λαού, του οποίου τας διαφόρους διαλέκτους είχα την ευκαιρίαν να ερευνήσω καθ' όλας αυτών τας κατευθύνσεις ως συντάκτης του "Ιστορικού Λεξικού της Ελληνικής γλώσσης" (1913-1926), Α' Λεξικόν της Νέας Ελληνικής, της τε κοινώς ομιλουμένης και των διαλέκτων. Η ταυτότης δ' αύτη της ελληνικής και της νεοελληνικής εμπειρίας εκδηλούται είτε ως αρχαία παράδοσις απείρακτη και ζωντανή, είτε ως νεοελληνική αυτοπαρατήρησις με την αυτήν όμως πάντοτε ελληνικήν διανόησιν. Δια τούτο δ' ακριβώς η ελληνική και νεοελληνική εμπειρία και γλώσσα συμπληρούσιν αλλήλας προς τελείαν επίγνωσιν των πραγμάτων και την ερμηνείαν των λέξεων»[39].

Οι γλωσσικο/λαογραφικές μελέτες που ανακύπτουν από την παραπάνω σύλληψη, οι οποίες είτε δημοσιεύονται στο περιοδικό *Λαογραφία*, είτε εκδίδονται υπό τον τίτλο *Ορολογικά Δημώδη*, μας παραπέμπουν σαφώς στη γνωστή μας στενότατη συνάφεια της λαογραφίας, όπως αναπτύσσεται στην Ελλάδα μετά το 1850 ως γνωστικός κλάδος που διεκδικεί επιστημονικά πρόσημα, με την αρχαιογνωσία. Η στενότατη συνάφεια λαογραφίας και αρχαιογνωσίας, με στό-

39. *Ό.π.*, σ. λβ'.

χο την απόδειξη της «αδιάσπαστης συνέχειας του ελληνικού έθνους», στο επίπεδο της πανεπιστημιακής της θέσπισης, διαφαίνεται ήδη και από τον ονοματισμό των πανεπιστημιακών εδρών, από το βήμα των οποίων δίδαξαν οι γνωστοί λαογράφοι. Ο Ν. Γ. Πολίτης λοιπόν, ο «πατήρ της ελληνικής λαογραφικής επιστήμης», κατείχε την έδρα της *Μυθολογίας και της ελληνικής αρχαιολογίας* στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, ενώ ο Στίλπων Κυριακίδης κατείχε την έδρα της *Θρησκείας των αρχαίων Ελλήνων, του ιδιωτικού βίου αυτών και της λαογραφίας* στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης[40].

Από τη σκοπιά της ιστορίας των επιστημών, η αντίληψη της σύγκλισης λαογραφίας και αρχαιογνωσίας αναπαράγεται και συγκεκριμενοποιείται, με επίκεντρο τη «δημώδη φυσιογνωστικήν ονοματολογίαν»: «Ιδιαιτέρως ενδιαφέρει την ιστορίαν της επιστήμης η ζώσα εμπειρία του νεοελληνικού λαού, όχι μόνον διότι είναι άμεσος συνέχεια της αρχαίας ελληνικής, χρήσιμος άρα προς την κατανόησιν του αρχαίου ελληνικού κόσμου, αλλά και διότι η νεοελληνική εμπειρία και γλώσσα, με τας κληρονομικότητας και τους αταβισμούς της, δύναται να δώση εις την νεοελληνικήν επιστήμην πολλάς αφορμάς πράξεως και θεωρίας, όπως εις τα δημοτικά τραγούδια πρέπει να ζητηθούν τα μοτίβα μιας αληθινής νεοελληνικής ποιήσεως»[41]. «Δια τούτο και με το λαϊκόν κυρίως πνεύμα, μάλιστα δε το νεοελληνικόν, πρέπει γενικώς να ερευνάται η αρχαία ελληνική επιστήμη»[42]. Ο έλληνας ιστορικός των επιστημών, παραθέτοντας ένα μικρό δείγμα από τις έρευνές του, συγκεκριμενοποιεί τη σύγκλιση λαογραφίας και αρχαιογνωσίας που του ενέπνευσε ο εγχώριος διανοητικός περίγυρος, επιβεβαιώνοντας και για τις περιγραφικές επιστήμες της φύσης την αντίληψη που θέλει τους αρχαίους ελληνικούς όρους να «ερμηνεύονται ορθώς με τα νεοελληνικά ονόματα γνωστής σημασίας και τανάπαλιν. Η σημερινή π.χ. αίθα (τον πτηνόν mergus albellus) εξηγεί την αίθυιαν του Ομήρου, και το δημώδες ιχθυολογικόν όνομα βώτσος (gobius niger) τον αριστοτελικόν όρον βωξ. Το δημώδες κολλησόψαρο (ψάρι προσκολλώμενον επί των πλοίων) βεβαιώνει τον ιχθύν ναυκράτην (dipsacus fullonum) τον αρχαίον δίψακον (τον συγκρατούντα το ύδωρ εις τα κοίλα

40. Η ελληνική λαογραφία «είναι ανύπαρκτη χωρίς την αρχαιογνωσία», υπογραμμίζει η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος: «Οι αρχαίοι δεν είναι απλώς οι πρόγονοί μας, για τους οποίους αισθανόμαστε υπερηφάνεια, όπως στην εποχή του *ελληνικού διαφωτισμού*· στην ουσία, αυτοί είναι το *εμείς*», βλ. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Η θεωρία της ελληνικής λαογραφίας*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, γ' έκδοση, Αθήνα 1986, σ. 45, και για τους ονοματισμούς των σχετικών πανεπιστημιακών εδρών σ. 95.

41. Μιχαήλ Κ. Στεφανίδου, *Εισαγωγή εις την Ιστορίαν των Φυσικών Επιστημών*, ό.π., σ. 24-25. Όπως σημειώνει ο Μιχαήλ Στεφανίδης, η *Εισαγωγή εις την Ιστορίαν των Φυσικών Επιστημών* προέρχεται «εκ των στενογραφημένων παραδόσεών μου, όθεν και αφέθη πολλαχού η γλώσσα της προφορικής μου διδασκαλίας», *ό.π.*, σ. θ'.

42. *Ό.π.*, σ. 11.

φύλλα του). Αι ιδιότητες εκ των οποίων ονοματίζει ο λαός τα πράγματα, αυταί κυρίως είναι αι ονομαστικαί ιδιότητες και της αρχαίας πραγματολογίας»[43].

Έτσι, αν «λόγοι πατριωτικοί εξύψωσαν, στα μέσα του περασμένου αιώνα, τη λαογραφία σε επιστήμη εθνική, χωρίς όμως να την απελευθερώσουν από τα δεσμά της αρχαιογνωσίας», όπως υπογραμμίζει η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, ενώ «παρ' όλη της τη δόξα, η λαογραφία, από επιστημονική άποψη, παρέμεινε η θεραπαινίδα των κλασικών φιλολόγων»[44], ο «ενδόμυχος πατριωτικός πόθος» του Μιχαήλ Στεφανίδη, τον οποίο όπως είδαμε είχε ήδη επισημάνει κατά την εισήγησή του ο καθηγητής Ζέγγελης, διαμορφώνει με τη σειρά του και αυτός τη δική του ανάλογη συμβολή. Με βασικό άξονα την αντίληψη ότι «η ελληνική και νεοελληνική εμπειρία και γλώσσα συμπληρούσιν αλλήλας προς τελείαν επίγνωσιν των πραγμάτων και την ερμηνείαν των λέξεων»[45], ο Στεφανίδης, για τον οποίο ο Ξενόπουλος επιμένει ότι «εδημιούργησε ο ίδιος την επιστήμη που εδίδασκε»[46], επικεντρώνεται στην ετυμολογική προσέγγιση, υπερασπιζόμενος με τον γνώριμο τρόπο του το επιστημονικό της status: «Διέκρινα δε προς τούτο μίαν άμεσον ή προσεχή και μίαν απωτέραν ιστορικήν ετυμολογίαν προς την αλληλοσχετικήν ερμηνείαν των πραγμάτων και των λέξεων, όθεν το έργον μου: "Histoire naturelle des mots" (Φυσική Ιστορία των λέξεων) μία φυσική φιλοσοφία ή ψυχολογία της γενέσεως της γλώσσης και της προϊστορίας και της ιστορίας των επιστημών δια των λέξεων»[47].

Η γλώσσα στην Ελλάδα, γράφει το 1929 ένας άλλος ακαδημαϊκός, άνθρωπος των γραμμάτων, με σπουδές όμως και καριέρα στην ιατρική, ο Παύλος Νιρβάνας (φιλολογικό ψευδώνυμο του Πέτρου Αποστολίδη), «είναι λίγο απ' όλα: θεότης, έρως, ζήλεια, δεισιδαιμονία, είδωλο, εικόνα, φάντασμα, θαύμα, εξωτικό»[48]. Όλα σχεδόν τα πνευματικά ενδιαφέροντα, που αποτυπώνουν το διανοητικό και πολιτιστικό κλίμα της εποχής έλκονται από το μαγνητικό της πεδίο και βρίσκουν εν τέλει τον τρόπο να καταθέσουν τη μαρτυρία τους υπέρ της μιας ή της άλλης γλωσσικής πολιτιστικής στάσης. Δεν είναι λοιπόν καθόλου παράξενο που και οι προγραμματικές αντιλήψεις του ιστορικού των επιστημών περιστρέφονται γύρω από τη γλώσσα, για να φθάσουν στην αρχαιογνωσία, είτε μέσω της δημώδους ορολογίας, είτε μέσω της «προαγωγής της φυσιογνωστικής παιδεύσεως», η οποία «επιμόνως προσέκοπτεν εις την ερριζωμένην ιδέαν, ότι αι φυσικαί επιστήμαι ήσαν κατ' ουσίαν ξέναι προς τα γράμματα της αν-

43. *Ό.π.*, σ. 50.
44. Κυριακίδου-Νέστορος, *ό.π.*, σ. 96.
45. Μιχαήλ Κ. Στεφανίδου, «Το έργον μου και η κριτική», *ό.π.*, σ. λβ'.
46. Από την εφημερίδα *Αθηναϊκά Νέα* της 17/11/1940, βλ. *ό.π.*, σ. ξη'.
47. *Ό.π.*, σ. λβ'.
48. Παύλος Νιρβάνας, *Φιλολογικά Απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 13.

θρωπιστικής παιδείας και προς την προγονικήν παράδοσιν, ήτις θα διεμόρφωνε τον εθνικό χαρακτήρα της νέας Ελλάδος»[49].

Για τον Μιχαήλ Στεφανίδη, η λανθάνουσα ρήξη ανάμεσα στις δύο κουλτούρες, στα γράμματα δηλαδή και τις θετικές επιστήμες, υπάρχει εν τέλει τρόπος να γεφυρωθεί, επίτευγμα που του αναγνωρίζεται και από τις δύο πλευρές. «Την ιστορίαν των Φ. Επιστημών ζητούμεν προπαντός δια να αποκαταστήση τον σύνδεσμον της φιλοσοφικής σκέψεως προς την επιστημονικήν έρευναν και άνευ του οποίου αύτη υποβαθμίζεται εις το επίπεδον πρακτικής εμπειρίας»[50], θα υπογραμμίσει ο καθηγητής Ζέγγελης. Για την άλλη πλευρά, ο καταξιωμένος ιστορικός των επιστημών, ο «φυσικοφιλόλογος», όπως τον αποκαλούσαν άλλοτε οι καθηγητές και οι συμφοιτητές του[51], «δεν έχει γλωσσικές ή άλλες προλήψεις. Δεν θεωρεί κατώτερη τη Λογοτεχνία από την Επιστήμη για τον πολιτισμό ενός τόπου, δεν πιστεύει πως ένας Παλαμάς, που θεωρείται σήμερα από τους κορυφαίους ποιητές της Ευρώπης, βαρύνει λιγώτερο από οποιονδήποτε χημικό ή νομικό, ούτε πως η ομάδα των Λογοτεχνών περιλαμβάνεται στην Ακαδημία κατά λάθος ή κατ' ανοχήν και... καλό θάταν ν' αποχωρισθή, για να μη συναγελάζωνται πρόβατα μετ' εριφίων... Αλλά γι' αυτό ακριβώς η εκλογή του Μ. Στεφανίδη εχαροποίησε και μας τους λογοτέχνες, τους από μία πλευρά συναδέλφους του»[52], επιμένει ο Ξενόπουλος, μετά την ψήφιση του Στεφανίδη ως τακτικού μέλους στην Ακαδημία Αθηνών. «Πρώτον σκοπόν της εργασίας μου», επισημαίνει και ο ίδιος ο Στεφανίδης, «έθεσα [...] την δημιουργίαν μιάς "φυσιογνωστικής φιλολογίας" ή "φιλολογικής φυσιογνωσίας"»[53].

Συλλαμβάνοντας και επεξεργαζόμενος με σχολαστικότητα αλλά και με διεθνείς επαφές ένα σύστημα, το οποίο γεφυρώνει τις λανθάνουσες διανοητικές και πολιτιστικές αντιθέσεις ανάμεσα στα γράμματα αλλά και τις κλασικές σπου-

---

49. Μιχαήλ Κ. Στεφανίδου, *Ιστορία της Φυσικομαθηματικής Σχολής*, τχ. Α', εν Αθήναις, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1948, σ. 16.

50. Πρακτικά, ό.π., Συνεδρία της 23ης Φεβρουαρίου 1924, σ. 157.

51. Μιχαήλ Κ. Στεφανίδου, «Το έργον μου και η κριτική», *ό.π.*, σ. ια'.

52. *Ό.π.*, σ. ξβ'. Για τις λογοτεχνικές ενασχολήσεις του Στεφανίδη βλ. Μιχαήλ Κ. Στεφανίδου, *Λογοτεχνήματα*, Αθήναι 1932. Εδώ έχει ίσως ενδιαφέρον να παραθέσουμε το ποίημα που φέρει τον τίτλο «Επιστήμη», το οποίο γράφτηκε το 1908 και συμπεριλαμβάνεται μαζί με τις άλλες λογοτεχνικές επιδόσεις του συγγραφέα στον εν λόγω τόμο: «Του μυστηρίου μόριον εγώ / κυλώ με το ποτάμι του Απείρου / και χορευτής του αθανάτου γύρου / αγνώριστος μέσ' στα ουράνια κλώθω./ Της Δύναμης ανίσχυρο παιχνίδι,/ κομμάτι στη παγκόσμια μηχανή,/ γυρνώ με παραδείσου ηδονή,/ μυστήριο αισθάνομαι και νοιώθω! / Και του χορού τη φοβερή εικόνα / για ν' αγναντέψω μια στιγμή ζητώ,/ και στη γοργή στροφή μου σταματώ,/ και τον χορό από μακρηά αντικρύζω./ Στην όχθη του Απείρου μοναχός,/ ζητώ του μυστηρίου την αιτία./ Μα η Δύναμις μου κράζει: Αμαρτία! / Και στου Εγώ τη μοναξιά δακρύζω», βλ. *Λογοτεχνήματα*, ό.π., σ. 94.

53. Μιχαήλ Κ. Στεφανίδου, «Το έργον μου και η κριτική», *ό.π.*, σ. λ'.

δές από τη μια μεριά, και τις επιστήμες της φύσης από την άλλη, ο Στεφανίδης προσφέρει επιχειρήματα και στα δύο στρατόπεδα. Οι θεραπεύοντες τα γράμματα αισθάνονται πως έχουν έναν «δικό τους», που καταξιώθηκε στην απέναντι όχθη, στους «άλλους», ενώ οι επιστήμονες αναζητούν και βρίσκουν επιτέλους πρόσβαση στα γράμματα και τις κλασικές σπουδές. Έτσι, αφού βρέθηκε τρόπος να γεφυρωθεί το χάσμα που φαίνεται πως λανθάνει ανάμεσα στις δύο κουλτούρες, χάσμα που βασάνισε συστηματικά και τον C. P. Snow, ο οποίος μας έκανε να το συνειδητοποιήσουμε[54], λογικό είναι και από το έργο εκείνου, που ολοκλήρωσε το επίτευγμα της «θεωρητικής» ενοποίησης, να αντλούν επιχειρήματα κύρους, επιχειρήματα δηλαδή τα οποία χρησιμοποιούνται για την επίτευξη ευρύτερης αναγνώρισης, και τα δύο στρατόπεδα. Για να ξαναγυρίσουμε στον Ξενόπουλο, ο οποίος σημειώνει για τις μελέτες του Στεφανίδη ότι «εκτός από το θέμα, με τραβούσε και το λογοτεχνικό τους ύφος», αρκεί να παρατηρήσουμε τον τρόπο, με τον οποίο επωφελείται από τα λογοτεχνικά έργα του ακαδημαϊκού ιστορικού των επιστημών, τα οποία είναι «γραμμένα στη δημοτική γλώσσα που την υπεραγαπά»: «Μια ακόμα απόδειξη του ισχυρισμού μου, πως άνθρωπος με αληθινό επιστημονικό πνεύμα δεν μπορεί παρά να είναι δημοτικιστής τουλάχιστο κατά θεωρία»[55].

Ο βασικός στόχος όμως του Μιχαήλ Στεφανίδη είναι η αρχαιογνωσία, το ισχυρό διανοητικό και πολιτιστικό στίγμα της οποίας μας είναι ήδη γνωστό και από τον δέκατο ένατο αιώνα. Πιο συγκεκριμένα, ο έλληνας ιστορικός των επιστημών, μετά από «ειδική κριτική έρευνα επί των αρχαίων εν γένει φυσιογνωστικών κειμένων», κατέληξε στο συμπέρασμα «ότι η όλη νεωτέρα επιστήμη στενώς συνδέεται προς την αρχαίαν ελληνικήν επιστήμην και φιλοσοφίαν όχι μόνον κατά φυσικήν εξέλιξιν με την συναιτιώδη συνεχή συνάφειαν της ελληνικής γνώσεως προς την νεωτέραν, αλλά και κατά τέχνην, τ.ε. κατά βούλησιν ανθρωπίνην»[56]. Η επινόηση όμως και η κατασκευή ενός σχήματος εθνικής επιστημονικής παράδοσης, εκτός από την κορωνίδα του αριστοτελικού λόγου, δεν πρέπει να παραμελεί και τις σχετικές ενασχολήσεις των Βυζαντινών, έτσι ώστε η συγκεκριμενοποίηση που αναλάμβανε το πρόγραμμα της ιστορίας των επιστημών να εναρμονίζεται με τα γενικότερα σημαινόμενα. Το ενδιαφέρον του έλληνα ιστορικού των επιστημών για το Βυζάντιο, στο οποίο υπογραμμίζει ότι «επικρατεί η *επίσημος* επιστήμη της αρχαίας παραδόσεως»[57], δεν είναι οπωσ-

54. Βλ. C. P. Snow, *The Two Cultures*, Cambridge U.P., 1993.

55. Από την εφημερίδα *Αθηναϊκά Νέα* της 17/11/1940, βλ. Μιχαήλ Κ. Στεφανίδου, «Το έργον μου και η κριτική», *ό.π.*, σ. ξθ'.

56. Μιχαήλ Στεφανίδου, «Εισαγωγή εις την Ιστορίαν των Φυσικών Επιστημών», ανάτυπον εκ των *Πρακτικών της Ακαδημίας Αθηνών*, 14 (1939), σ. 609-602.

57. Βλ. Μιχαήλ Κ. Στεφανίδου, *Εισαγωγή εις την Ιστορίαν των Φυσικών Επιστημών*, ό.π., σ. 212.

δήποτε άσχετο με την αύξηση του ευρύτερου σχετικού διανοητικού ενδιαφέροντος, αλλά και με τη θέσπιση των βυζαντινών σπουδών, που ολοκληρώνονται στη διάρκεια της δεκαετίας 1910-1920[58].

Κατά την εγκόλπωση γενικά της βυζαντινής περιόδου στην εθνική ιστορική αφήγηση, γνωρίζουμε ότι διαφαίνεται τόσο μια «εξέγερση εναντίον μιας εικόνας του εθνικού εαυτού, η οποία είχε επιβληθεί και υιοθετηθεί από την ευρωπαϊκή κουλτούρα», όσο και μια αντίληψη της «αναβίωσης», η οποία διαδέχτηκε την αντίστοιχη της «συνέχειας»[59]. Τα βασικά αυτά χαρακτηριστικά με τον τρόπο τους δεν απουσιάζουν και από την ιστορική αφήγηση για την επιστήμη των Βυζαντινών, έτσι όπως την ανέδειξε ο Μιχαήλ Στεφανίδης. Με δεδομένη όμως την κεντρική αντίληψη, σύμφωνα με την οποία «η όλη νεωτέρα επιστήμη στενώς συνδέεται προς την αρχαίαν ελληνικήν επιστήμην και φιλοσοφίαν», το πρόγραμμα της ιστορίας των επιστημών, που αναπτύσσεται «με κέντρον την Ελληνικήν Επιστήμην, αναμορφωτήν της Ανατολικής σοφίας και πρόδρομον της όλης επιστήμης των μεταγενεστέρων χρόνων»[60], δεν αφήνει και πολλά περιθώρια για την ανάδειξη άλλου τύπου συμβολής του Βυζαντίου, εκτός από τη γνωστή αρχαιοελληνική συνάφεια. «Θα ενόμιζε δε τις πολλάκις, ότι οι Βυζαντινοί δεν σκέπτονται»[61]. «Ως παλαιοί δ' ακριβώς μαθηταί της ελληνικής επιστήμης, ήτις ηδύνατο να επαρκέση εις κάθε γνωστικήν απαίτησιν, δεν ηθέλησαν ακόμη περισσότερον οι Βυζαντινοί να φιλοσοφήσουν επί της συγχρόνου εμπειρίας, την οποίαν εν τούτοις άφθονον παρείχεν εις αυτούς η υπέροχος βιοτεχνία του Βυζαντινού λαού, ούτε δ' αφ' ετέρου να ζητήσουν μίαν αποδεικτι-

58. Να υπενθυμίσουμε, ότι «το 1909 ιδρύεται η βραχύβια, ως φαίνεται, Βυζαντιολογική Εταιρεία, που εκδίδει το επίσης βραχύβιο (1909, 1910) περιοδικό *Βυζαντίς*· το 1912 προκηρύσσεται η έδρα της Βυζαντινής Τέχνης και Βυζαντινής Αρχαιολογίας, την οποία καταλαμβάνει ο Αδ. Αδαμαντίου· το 1914 ιδρύεται το Βυζαντινό μουσείο και το 1918 η Εταιρεία Βυζαντινών Σπουδών. Έχει προηγηθεί στο τέλος του 19ου αιώνα η ίδρυση της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας (1882) και της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας (1884) στην Αθήνα, καθώς και της Εταιρείας των Μεσαιωνικών Σπουδών (1880) στην Κωνσταντινούπολη, οι οποίες, αν και δεν εστόχευαν αποκλειστικά στη μελέτη του Βυζαντίου, ωστόσο "παρεσκεύασαν νέον έδαφος εις τας βυζαντινάς ερεύνας", όπως υπογραμμίζει ο Σπ. Λάμπρος. Ο Λάμπρος επίσης μας πληροφορεί ότι σχεδιαζόταν στην Ελλάδα και η ίδρυση "ειδικού βυζαντιακού περιοδικού ρητώς διεθνούς", η οποία όμως ανεστάλη, όταν αναγγέλθηκε η έκδοση της *Byzantinische Zeitschrift*», βλ. Τόνια Κιουσοπούλου, «Η πρώτη έδρα Βυζαντινής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών», *Μνήμων* 15 (1993), σ. 257-276, το παράθεμα από τη σ. 265.

59. Βλ. Αντώνης Λιάκος, «*Προς επισκευήν ολομελείας και ενότητος*. Η δόμηση του εθνικού χρόνου», *Επιστημονική συνάντηση στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά*, Αθήνα 1994, σ. 171-199, ιδιαίτερα τις 180, 181.

60. Μιχαήλ Κ. Στεφανίδου, *Εισαγωγή εις την Ιστορίαν των Φυσικών Επιστημών*, ό.π., σ. 4.

61. *Ό.π.*, σ. 213.

κήν δοκιμασίαν των αρχαίων φυσικών γνώσεων». Εν τέλει, «την όλην επιστήμην των Βυζαντινών πρέπει να θεωρήσωμεν ως μίαν *συνολικήν* φιλοσοφικήν σχολήν, άμεσον συνέχειαν της σχολής των Αθηνών του Πρόκλου, του τελευταίου σταθμού της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας»[62].

Η διεθνής επιστημονική συγκυρία βεβαίως όχι μόνον ευνοεί τα διανοητικά ενδιαφέροντα του έλληνα ιστορικού των επιστημών, αλλά με τον τρόπο της ενισχύει και το επιστημονικό του κύρος στο εσωτερικό της χώρας. Η δημοσίευση εργασιών του Στεφανίδη σε έγκριτα διεθνή περιοδικά, η θετική ανταπόκριση των ξένων επιστημόνων, ακόμα και το τεκμήριο της προσωπικής αλληλογραφίας με αυτούς, δεν παύουν να συνιστούν αδιάψευστα κριτήρια κύρους και εγκυρότητας, ενισχύοντας συγχρόνως και την εγγενή αντίφαση, που με τα χρόνια έγινε μόνιμο χαρακτηριστικό του εγχώριου επιστημονικού βίου: Από τη μια μεριά τα επιστημονικά εχέγγυα που εξασφαλίζουν οι «ξένοι», πιο συγκεκριμένα η «Δύση», δηλαδή προπτυχιακές σπουδές, μεταπτυχιακοί τίτλοι, συμμετοχή σε διεθνή συνέδρια, δημοσιεύσεις και αναφορές από διεθνή περιοδικά, καθώς και προσωπικές επαφές, αποδεικνύουν το έγκυρο της επιστημονικής ιδιότητας και νομιμοποιούν το δικαίωμα για τη διεκδίκηση του συναφούς επιστημονικού επαγγέλματος, ενώ από την άλλη η «ελληνική» απόχρωση του εγχώριου επιστημονικού λόγου, είτε για να μεταφερθούν «τα φώτα της επιστήμης προς την ελληνική Ανατολή», είτε διότι πολλά ζητήματα φέρονται ως «επιστημονικά άμα και εθνικά», δεν αργεί να αναδειχθεί σε παράγοντα εκ των ων ουκ άνευ. Αλλά μήπως την εγγενή αυτή αντίφαση δεν προσπαθεί να λύσει με τον τρόπο του και ο Μιχαήλ Στεφανίδης, όταν επιχειρεί να αποδείξει ότι «ο πρώτος νόμος του Γαλιλαίου περί της πτώσεως των σωμάτων και η αρχή της αδρανείας απαντώσιν ακέραια εν τη Φυσική Ακροάσει του Αριστοτέλους»[63], ή ότι «έχουσι την σχέσιν στενωτέραν η κοπερνίκειος έλξις και η του Αριστοτέλους *εφέλκυσις*, η νευτώνειος *φυγόκεντρος* δύναμις και η *δίνησις* (ώσις και έλξις) της αριστοτελικής επιστήμης»[64];

Διερευνώντας τη σχέση του επιστημονικού φαινομένου με τις ηγεμονικές διανοητικές και πολιτιστικές τάσεις και επιλογές, είμαστε σε θέση να κατανοήσουμε τόσο τις πηγές έμπνευσης του Μιχαήλ Στεφανίδη, όσο και κυρίως τη σκέψη και τη συνακόλουθη διανοητική στάση του εκλεκτορικού σώματος της Φυσικομαθηματικής Σχολής, που ενέκρινε τη διδασκαλία της ιστορίας της χημείας εννέα ολόκληρα χρόνια πριν από την ίδρυση Χημικού Τμήματος στη χώ-

62. *Ό.π.*, σ. 213-214.

63. Μιχαήλ Κ. Στεφανίδης, *Περί της αρχής και της χρησιμότητος της Ιστορίας των Φυσικών Επιστημών*, ό.π., σ. 19.

64. *Ό.π.*

ρα. Τα επιχειρήματα, με τα οποία η πανεπιστημιακή κοινότητα των ειδικών ενέκρινε την εκπαιδευτική και παιδευτική θέσπιση της ιστορίας των φυσικών επιστημών, επιχειρήματα που σαφώς μας παραπέμπουν στο είδος της εθνικής επιστημονικής παράδοσης που στόχευε στην απ' ευθείας γνωσιολογική συνέχεια με την αρχαιοελληνική, ή απλούστερα με την ελληνική επιστήμη, εμπνέονται από τα εγχώρια διανοητικά και πολιτιστικά συμφραζόμενα, που, όπως είδαμε, διαλέγονται άμεσα με το συγγραφικό έργο του Μιχαήλ Στεφανίδη. Εξάλλου, όπως διαφαίνεται από το εκπαιδευτικό και παιδευτικό έργο των ίδιων των θετικών επιστημόνων στην Ελλάδα των αρχών του εικοστού αιώνα, ανεξαρτήτως της ειδικότητάς τους οι έλληνες επιστήμονες όχι απλώς συμμερίζονται τις βασικές προκείμενες, που καθοδηγούν τις ερευνητικές κατευθύνσεις του πανεπιστημιακού ιστορικού των επιστημών, αλλά και τις καλλιεργούν ποικιλοτρόπως. Έτσι, δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις, κατά τις οποίες η σύγχρονη (προσλαμβανόμενη) επιστημονική γνώση διαβάζεται μέσω των παραπάνω προσαρμοστικών φακών, καθώς η εγχώρια επιστημονική καριέρα προσαρμόζεται με άμεσους και έμμεσους τρόπους στα ευρύτερα διανοητικά και πολιτιστικά συμφραζόμενα[65].

«Επεθύμουν εθνικήν και αυτήν έτι την Γεωμετρίαν», έγραφε ήδη το 1884 ένας εκπρόσωπος των ιδεών της εποχής, τον λόγο του οποίου ο Κ. Θ. Δημαράς θεωρεί αξιοσημείωτη μαρτυρία για την ανίχνευση της λόγιας κοινής γνώμης, αλλά και της διαμορφούμενης συλλογικής συνείδησης[66]. Η αντίληψη λοιπόν μιας εθνικής επιστημονικής παράδοσης, χωρίς άλματα και ασυνέχειες, που απ' ό,τι φαίνεται λειτουργεί ως διανοητικό και πολιτιστικό motto στη σκέψη της πανεπιστημιακής κοινότητας των Αθηνών, συντονίζεται με συγκεκριμένο πολιτικό και πολιτιστικό κοσμοείδωλο, που συνιστά ήδη κοινό τόπο. Έτσι, η ανάγκη για επινόηση εθνικής επιστημονικής παράδοσης, δεν είναι δύσκολο να διαπιστώσουμε ότι δεν λανθάνει αποκλειστικά και μόνο στη σκέψη και τη βούληση των θετικών επιστημόνων, που θέσπισαν την ιστορία των φυσικών επιστημών στην αθηναϊκή Φυσικομαθηματική Σχολή. Η επιστημονική κοινότητα, όταν έρχεται η κατάλληλη στιγμή, εγκρίνει και αναδεικνύει τις ιστοριογραφικές εργασίες του Μιχαήλ Στεφανίδη, ο οποίος ξεκινώντας από την ιστορία της χημείας επικεντρώθηκε στον χώρο εν γένει των φυσικών επιστημών. Η αντίληψη όμως για την αναγκαιότητα επινόησης και κατασκευής μιας ενιαίας και συνεχούς εθνικής επιστημονικής παράδοσης λανθάνει ήδη ευρύτερα, όταν από τους εκάστοτε ειδικούς συγκεκριμενοποιείται και εξειδικεύεται, εξασφαλίζον-

---

65. Βλ. Κρητικός, *Η πρόσληψη της επιστημονικής σκέψης στην Ελλάδα...*, ό.π., σ. 59-94.

66. Πρόκειται για τον Οδυσσέα Ιάλεμο, βλ. Κ. Θ. Δημαράς, *Ελληνικός Ρωμαντισμός*, Ερμής, Αθήνα 1985, σ. 587.

τας κατ' αυτό τον τρόπο την έγκυρη και τη νόμιμη, δηλαδή την «επιστημονική» κατοχύρωση.

«Το δ' ελληνικόν Πανεπιστήμιον πρέπει κατ' εξοχήν να είνε ο τόπος της καλλιεργείας της ιστορίας των επιστημών αφού η Ελλάς υπήρξε πάσης επιστήμης η πατρίς και γενέτειρα. Και θα ήτο τραύμα κατά της εθνικής ημών φιλοτιμίας να περιμένωμεν αποκλειστικώς από τους ξένους να μας ερμηνεύουν επιστημονικώς τον Δημόκριτον και τον Αριστοτέλην, τον Θεόφραστον ή τον Ήρωνα της Αλεξανδρείας»[67], θα συνοψίσει με ανάγλυφο τρόπο ο λόγος των ειδικών, που αποφάσισαν την εκπαιδευτική και παιδευτική θέσπιση της ιστορίας των επιστημών. «Ευτυχώς ότι τας γνώμας αυτάς η Πολιτεία και το Πανεπιστήμιόν μας συμμερίζονται». Όπως μας πληροφορεί μάλιστα ο Κωνσταντίνος Ζέγγελης, «εις την Ιατρικήν Σχολήν λειτουργεί από πολλού τακτική έδρα της ιστορίας της Ιατρικής και εις την Νομικήν Σχολήν συγχρόνως με ημάς προεκηρύχθη και συζητείται η υπόδειξις του υποψηφίου προσώπου δια την διδασκαλίαν της ιστορίας του ελληνικού δικαίου από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι —αποκλειστικώς— της ιδρύσεως του Ελληνικού Βασιλείου»[68].

Μέσω της σχέσης όμως του διανοητικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος με τον λόγο των ειδικών, κατανοούμε επίσης και γιατί παρέμεινε εξαιρετικά αδύνατο το πολιτιστικό και διανοητικό στίγμα της ορθολογικής κριτικής του καθηγητή Ζέγγελη, τόσο εντός, όσο και εκτός του πανεπιστημιακού θεσμού. «Μέσα στο "αυτονόητο" μιας εποχής», μας υπενθυμίζει σε ανάλογη περίπτωση ο Pierre Bourdieu, «υπάρχει το αδιανόητο de jure, το ακατανόμαστο, το ταμπού —τα προβλήματα με τα οποία δεν μπορούμε να ασχοληθούμε— αλλά επίσης και το αδιανόητο de facto, αυτό που ο μηχανισμός (appareillage) σκέψης δεν επιτρέπει να σκεφθούμε»[69], ή ακόμα και αν πέρασε από τη σκέψη μας, δεν επιτρέπει να διανοηθούμε περαιτέρω. Διότι πώς ήταν δυνατόν να συνεχίσει την ορθολογική κριτική του στο συγγραφικό έργο του Μιχαήλ Στεφανίδη ο καθηγητής της Ανοργάνου Χημείας και διευθυντής του Χημείου, Κωνσταντίνος Ζέγγελης, όταν ακόμα και το 1924, που είχε ήδη γίνει διεθνώς γνωστή η επιστημονική επανάσταση που συνδέθηκε με τα ονόματα των Max Planck και Albert Einstein, ο έλληνας χημικός διατηρεί την πεποίθηση ότι «η ανθρωπίνη σκέψις δεν θα παύση την διαρκώς διακλαδιζομένην και αποσχιζομένην επιστήμην ν' αναζητή ν' ανασυνδέη υπό μίαν γενικωτέραν εποπτείαν»[70]; Πώς ήταν, με άλλα λόγια, δυνατόν να ενθαρρυνθεί η διανοητική και πολιτιστική αυτονόμηση του εγχώριου επιστημονικού πεδίου, όταν ο καθηγητής που επιχείρησε

67. Βλ. Πρακτικά, ό.π., Συνεδρία της 23ης Φεβρουαρίου 1924, σ. 158.
68. Ό.π.
69. Πιέρ Μπουρντιέ, *Κείμενα Κοινωνιολογίας*, Δελφίνι, Αθήνα 1994, σ. 61.
70. Κ. Δ. Ζέγγελης, *Το πρόβλημα της ύλης άλλοτε και σήμερον*, Αθήναι 1924, σ. 33.

μια ορθολογική κριτική στις βασικές προκείμενες του συγγραφικού έργου του Μιχαήλ Στεφανίδη το 1910 και το 1919, το 1924, όταν αναφέρεται *Στο πρόβλημα της ύλης άλλοτε και σήμερον*, διατηρεί την πεποίθηση ότι η εξαφάνιση της φιλοσοφίας από την επιστήμη «θα επέφερε την στείρευσιν αυτής», αφού «ουδέν δύναται να αναστείλη τον εσωτερικόν πόθον του ανθρωπίνου πνεύματος να προτρέξη της επιστήμης εις την έρευναν της Δημιουργίας»[71];

Όσο για την παρατηρούμενη αντιπαράθεση ανάμεσα στα μέλη του εκλεκτορικού σώματος κατά τη δοκιμασία του 1924, η οποία επέμενε στην έμφαση «κυρίως κατά τους αρχαίους και τους μέσους χρόνους», μέσω επιχειρημάτων τυπολατρίας μάλλον και γραφειοκρατικού σχολαστικισμού, που έφεραν σε αμηχανία και τον Κωνσταντίνο Καραθεοδωρή, πρέπει να σημειώσουμε τα εξής: Οι αρετές που «απαιτεί η γραφειοκρατική τάξη και τις οποίες εξαίρει η ιδεολογία της "δημόσιας υπηρεσίας" — τιμιότητα, εμμονή στη λεπτομέρεια, μεγάλη αυστηρότητα και ροπή προς την ηθική αγανάκτηση»[72], στην περίπτωση του ελληνικού πανεπιστημιακού θεσμού σαφώς μας παραπέμπουν και προς ένα πλέγμα υποκειμενικών αλληλεπιδράσεων, το οποίο καθώς αναπτύσσεται σε καθεστώς που δεν χαρακτηρίζεται από την ισχυρή διανοητική και πολιτιστική αυτονόμηση του επιστημονικού πεδίου, κάθε άλλο παρά πρέπει να διαφεύγει της προσοχής μας. Με δεδομένη την ανυπαρξία επιστημονικής και πανεπιστημιακής παράδοσης, η ιστορία των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων μας, ως ιστορία θεσμών που διασταυρώνεται τόσο με την ιστορία των επιστημών, όσο και με την ιστορία των ευρύτερων διανοητικών και πολιτιστικών αναπαραστάσεων, είναι αυτονόητο ότι οφείλει να παρακολουθεί τις (χαρακτηριζόμενες ως) αντικειμενικές συνθήκες παραγωγής, αναπαραγωγής και διάδοσης των ιδεών, αλλά και τις υποκειμενικές αλληλεπιδράσεις των φυσικών τους φορέων.

Όπως ήδη επισημάναμε, η ταύτιση, που παρατηρείται σε αρκετές περιπτώσεις, των επιστημονικών ιδεών με τους φορείς τους λογικό είναι να αποδίδεται κατ' αρχήν στον ελάχιστο αριθμό των διδασκόντων, που ήταν δυνατόν να φιλοξενήσει το εκ των πραγμάτων ολιγομελές αθηναϊκό Πανεπιστήμιο. Δεν πρέπει, ωστόσο, να μας διαφεύγει και η πολύπλευρη δυναμική που ενέχει η ταύτιση ενός ολόκληρου γνωστικού πεδίου με ένα μόνο πρόσωπο εφ' όσον διαρκεί, δυναμική η οποία κάθε άλλο παρά διευκολύνει την πολιτιστική αυτονόμηση, και μάλιστα με όρους επιστήμης, του εν λόγω γνωστικού πεδίου[73]. Όταν οι διανοητικές συνήθειες δεν επιβάλλουν την πολιτιστική αυτονόμηση των τυπικών διαδικασιών, που είναι υπεύθυνες για τη θεσμική κατοχύρωση της πα-

71. *Ό.π.*

72. Μπουρντιέ, *ό.π.*, σ. 39.

73. Για τις ιστορικές προϋποθέσεις της πολιτιστικής αυτονόμησης του επιστημονικού πεδίου βλ. Θεόδωρος Κρητικός, «Ιστορία της Επιστήμης και Ιστορία των Ιδεών: τα όρια μιας (προβληματικής) σχέσης (19ος και 20ός αιώνας)», *Τα Ιστορικά* 20 (1994), σ. 103-114.

ραγωγής της ειδικής γνώσης, τότε επινοούνται και επικρατούν μεθοδεύσεις και πρακτικές, που διακρίνονται για την προσαρμογή του υπάρχοντος νομοθετικού πλαισίου σε επιλογές προσωποπαγούς χαρακτήρα. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, αναμενόμενο είναι το ολιγομελές του νεοελληνικού επιστημονικού και ακαδημαϊκού βίου να εξακολουθεί να ενθαρρύνει την ταύτιση της γνώσης με τους διακεκριμένους φορείς της, ταύτιση η οποία με άμεσους και έμμεσους τρόπους ενθαρρύνει εν τέλει και την εξάρτηση της θέσπισης συγκεκριμένων γνώσεων και ιδεών από πρακτικές και αλληλεπιδράσεις προσωποπαγούς χαρακτήρα. Έτσι, αποδοχή της πανεπιστημιακής θέσπισης της ιστορίας των επιστημών σημαίνει ουσιαστικά και αποδοχή του «προσώπου Μιχαήλ Στεφανίδης», μαζί με ό,τι σημασιοδοτεί η αποδοχή ενός συγκεκριμένου υποκειμένου στο εσωτερικό μιας τυπικής ή άτυπης κοινότητας.

Αν λάβουμε υπ' όψη μας το αδύνατο πολιτιστικό στίγμα της εγχώριας επιστημονικής σκέψης και νοοτροπίας, εύκολα κατανοούμε γιατί κατά τη διεκδίκηση μιας πανεπιστημιακής θέσης διευκολύνονται και καλλιεργούνται στάσεις και πρακτικές, οι οποίες ελλείψει μιας ισχυρής ερευνητικής συνείδησης σαφώς παραπέμπουν σε άλλου είδους προτεραιότητες, μεθοδεύσεις και συνακόλουθες πολεμικές συμπεριφορές. Εφ' όσον σε αλληλεπίδραση σε τελευταία ανάλυση δεν έρχονται αφηρημένες (ορθές ή λανθασμένες) ιδέες, αλλά συγκεκριμένα ιστορικά υποκείμενα, τα οποία είναι υποχρεωμένα να αναπτύσσουν τη δράση τους στο όνομα συγκεκριμένων ιδεών, όταν αναφερόμαστε σε συνθήκες υποτονικής αυτονόμησης του επιστημονικού φαινομένου, δεν είναι δύσκολο να επιχειρηματολογήσει κανείς γιατί η ενδυνάμωση ή η αποδυνάμωση ορισμένων ιδεών στο εσωτερικό των πανεπιστημιακών μας θεσμών, αντικατοπτρίζει συμβολικά την ενδυνάμωση ή την αποδυνάμωση συγκεκριμένων ιστορικών υποκειμένων. Έτσι, πολλές από τις ασαφείς αντιπαραθέσεις που παρατηρήθηκαν στον πανεπιστημιακό θεσμό, οι οποίες επικαλέσθηκαν την τυπικότητα του θεσμού και συνοδεύτηκαν από ανάλογη ηθική αγανάκτηση, πρέπει να αντιμετωπίζονται ως προϊόντα μάλλον υποκειμενικών αλληλεπιδράσεων και διεκδικήσεων, παρά να μας παραπέμπουν στο επικαλούμενο ήθος τήρησης του γράμματος του νόμου, ή ακόμα χειρότερα, σε κάποια διαμάχη επιστημονικών ιδεών, που δεν επιβεβαιώνεται εξάλλου και από τις εκτός του θεσμού πνευματικές εκδηλώσεις.

Όταν ο Clifford Geertz κατατάσσει την επιστήμη (μαζί με την τέχνη, τη φιλοσοφία, την ιδεολογία, τη θρησκεία και το δίκαιο) στα συμβολικά αυτά συστήματα, που ενέχουν θέση προγράμματος στην πολιτιστική προσέγγιση της κοινωνικής πραγματικότητας που υποστηρίζει[74], κάθε άλλο παρά ενισχύεται

74. Βλ. Clifford Geertz, *The Interpretations of Cultures*, Fontana Press, Λονδίνο 1993.

υποχρεωτικά και η αντίληψη που τείνει να υποβαθμίσει ή, ακόμα χειρότερα, να υποκαταστήσει το επιστημολογικό περιεχόμενο της επιστήμης με νοήματα και σημασιοδοτήσεις, που διακρίνονται για τον δημόσιο, δηλαδή τον εξωεπιστημονικό τους χαρακτήρα. Η πρόταση του διακεκριμένου ανθρωπολόγου για τη συμβολική, δηλαδή την πολιτιστική ανάλυση του επιστημονικού φαινομένου, είναι δυνατόν να αρχίσει να αποδίδει συγκεκριμένους καρπούς, αν προσεγγίσουμε τις ποικίλες επιστημονικές πρακτικές, όχι τόσο μέσω της επιστημολογικής ανάλυσης των επιστημονικών προϊόντων, όσο και κυρίως μέσω του τι κάνουν, πώς κάνουν και γιατί κάνουν αυτά που κάνουν οι εκάστοτε επιστήμονες. Κατ' αυτό τον τρόπο είναι δυνατόν να αποφύγουμε τις άγονες υπεραπλουστεύσεις, που περισσότερο συσκοτίζουν παρά διαφωτίζουν τα ζητήματα που υποτίθεται ότι διαπραγματεύονται, ενώ συγχρόνως είμαστε σε θέση να κατανοήσουμε καλύτερα την ιστορική συγκρότηση της ειδικής αυτής γνώσης, που διεκδικεί τον σκληρό πυρήνα της εκάστοτε «αλήθειας», με την οποία όλοι αρέσκονται να κοιμούνται, αδιαφορώντας αν πρόκειται για οπτασία ή για πραγματικότητα.